

**4'üncü Uluslararası Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu
ULUSLARARASI ALANDA MUHASEBE VE DENETİM MESLEĞİNİN
YENİDEN YAPILANDIRILMASI**

ve

**10'uncu Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu
EKONOMİK KALKINMADA YENİ TTK, KURUMSALLAŞMA VE DENETİM**

05-09 Ekim 2011, Antalya Rixos Sungate-Beldibi

**Orta ve Uzun Vadede
Kayıtdışı Kazanç ile Kayıtlı Kazanç Arasındaki Fayda Maliyet Analizi**

Dr. Sezai TANRIVERDİ
Yazıcılar Holding A.Ş. Genel Müdürü

06 Ekim 2011, Perşembe
14:00-16:00 / Genel Oturum II
YENİ TÜRK TİCARET KANUNU – KURUMSALLAŞMA VE KAYITDIŞI EKONOMİ

I- GİRİŞ

Günümüz ekonomilerinin önemli sorunlarından birisi olan kayıtdışı ekonomi, nedenleri, sonuçları ve işleyişi bakımından karmaşık bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınması gerek geliştirmekte olan ülkeler için gerekse gelişmiş ülkeler için çözümlenmesi gereken ciddi bir sorun haline gelmiştir.

Geliştirmekte olan ülkelerin ekonomik sorunları içerisinde kayıtdışı ekonominin diğer sorunlara göre ayrı bir yeri ve önemi vardır. Kayıtdışı ekonominin nedenlerine ve sonuçlarına bakıldığında; bağımlı ve bağımsız bir değişken olarak, diğer ekonomik sorunlardan etkilendiği ve aynı zamanda bu sorunları etkilediği gözlenmektedir. Daha da önemlisi ekonomik faktörler dışında sosyal, siyasi, psikolojik ve ahlaki nedenlerin tamamıyla yakın ilişki içinde olduğu görülen kayıtdışı ekonomi, teorik olarak birçok çözüm önerileri sıralanan; ancak bir türlü ortadan kaldırılamayan bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Yanısıra, kayıtdışı ekonomi içinde mütalaa edilen ekonomik aktivitelerin ve birey davranışlarının hangi seviyede kayıt altına alınması gerektiği; kayıtlılık seviyesinin tam ve mükemmel olmasının ekonominin bütünü ve bireylerin refahı için iyi ve gerekli olup olmadığı; deyim yerindeyse 'avucundaki kuşu çok sıkarak öldürmek' yerine, yine 'avucunda tutmak fakat öldürmeyecek kadar serbest bırakmanın' daha iyi olup olmadığı üzerinde tartışılan ancak karar birliğine varılamayan hususlardır.

Bu çalışmada kayıtdışı ekonominin tanımı, unsurları, nedenleri, sonuçları, Dünya'da ve Türkiye'deki boyutları literatürden yararlanmak suretiyle ortaya konulacak; ardından, bir önceki paragrafta belirtilen tartışmadan hareketle gerek ekonomik birimler (firmalar/girişimciler) gerekse ekonominin bütünü yönünden, kayıtdışı olmanın ya da kayıt altında faaliyet göstermenin fayda ve maliyetleri analiz edilecektir.

II- KAYITDIŞI EKONOMİ'NİN TANIMI, UNSURLARI

Literatürde kayıtdışı ekonomiyi kısmen ya da tamamen karşılamak üzere çok farklı terimler kullanılmaktadır. Bunlar;

Gayriresmi Ekonomi	
Resmi Olmayan Ekonomi	
Beyandışı Ekonomi	
Enformel/İnformel Ekonomi/Sektör	Informel Economy
Kara Ekonomi	Black Economy
Gri Ekonomi	
Nakit Ekonomisi	
Paralel Ekonomi	Parallel Economy
Gizli Ekonomi	
Saklı Ekonomi	
Gölge Ekonomi	
Vergidışı Ekonomi	
Vergisiz Ekonomi	
Kravatsız Ekonomi	
Faturasız Ekonomi	
Yasadışı Ekonomi	
Kayıp Ekonomi	
Kuraldışı Ekonomi/Sektör	
Düzensiz Ekonomi	
İllegal Ekonomi	
Yeraltı Ekonomisi	Underground Economy, Subterranean Economy
Karaborsa Ekonomisi	
Alacakaranlık Ekonomisi	
Görünmez Ekonomi	
Gözlenemeyen Ekonomi	
Marjinal Ekonomi	
İkinci Ekonomi	
İkincil Ekonomi	

Bu terim zenginliğinin temel sebebi, kayıtdışı ekonomiyi oluşturan faaliyetlerin içeriğindeki çeşitliliğidir. Kayıtdışı ekonomi tanımı içerisinde mevcut faaliyetin gizliliği belirtilmek isteniyorsa, gölge ekonomi, gizli ekonomi, saklı ekonomi, yeraltı ekonomisi, kara ekonomi, alacakaranlık ekonomisi; faaliyetin yasa dışılığı belirtilmek isteniyorsa kara ekonomi, gri ekonomi, illegal ekonomi veya yasadışı ekonomi; faaliyetin devletin bilgisi dışında tutuluyor olması belirtilmek isteniyorsa gayri resmî, resmî olmayan, enformel veya kayıtdışı ekonomi ve son olarak faaliyetin önemsiz olması sebebiyle resmî GSMH kayıtlarında tutulmayışı

belirtilmek isteniyorsa marjinal ekonomi, ikinci ekonomi, ikincil ekonomi gibi ifadeler kullanılmaktadır.¹

GSMH Bir ekonomide bir yıl içinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin parasal değerleri toplamıdır. GSMH, ülke ekonomilerinin gelişmelerini izleyen ve ülkelerin birbirleriyle karşılaştırılmasını sağlayan bir ölçüt ya da ölçme yöntemidir. Genel olarak daha fazla mal ve hizmet üretimi yoluyla yaşam standartlarının yükseldiği kabul edilir. Bu sebeple GSMH, ülkelerin/ülke insanların yaşam seviyelerinin/standartlarının bir göstergesi olarak da kabul edilir.

“Kayıtdışı Ekonomi” ise, bir ekonomide bir yıl içinde üretilen fakat GSMH hesaplamasına/kapsamına girmeyen mal ve hizmetlerin parasal değeri olarak tanımlanmaktadır. Ya da, aynı bazdan hareket etmek üzere; **kayıtdışı ekonomi, bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve GSMH hesaplarını elde etmede kullanılmayan gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümüdür**². Bu tanım uyarınca, milli gelir hesaplarına kayıtlı olmayan faaliyetler, kayıtdışı ekonomiyi oluşturur. Bu ise, ekonomik faaliyetlerin belgeye ve kayda dayandırılmaması ya da faaliyetlerin, içeriği gerçeği yansıtmayan belgelerle gerçekleştirilerek kamu otoritesinin bilgisi dışına taşınmasıdır.³

Buna göre, bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin bir kısmı fiyata konu olmadığından (fiyatlandırılmadığından), bir kısmı ise fiyatlandırıldığı halde vergi tasarrufu amacıyla ya da üretimi ve ticareti kanunlarla yasaklanmış olduklarından nakit ya da sair kayıtdışı ödeme yolları ile işlem görmeleri sebebiyle ulusal gelir hesaplarına intikal etmemektedir.

Kayıtdışı ekonomi; birbirlerinden bazı temel özellikleri sebebiyle ayrılan gayri resmi sektör, kayıtdışı sektör ve suç sektörü (kriminal sektör) şeklinde üç başlık altında irdelenmektedir. Bir başka ifadeyle, bu üç grubun yarattığı fakat GSMH hesaplamasına dahil edil(e)meyen üretim ve ticaret aktiviteleri kayıtdışı ekonomiyi oluşturmaktadır.

¹ Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği, **a.g.e.**, TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No: 8, Yayın No: TÜSİAD-T/2007-01/428, İstanbul, Aralık 2006, s. 30; Maliye Bakanlığı, **Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010**, Ankara, 2008, s. 3.

² Türkmen Derdiyok, **Türkiye'nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini**, Türkiye İktisat Dergisi, Sayı: 14, s. 54, Mayıs 1993.

³ Vuslat Us, **Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği**, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, Haziran 2004.

Gayriresmi Sektör

- Hane halkları sektörü: Üretilen mal ve hizmetlerin ticareti yapılmamaktadır; piyasa fiyatı bulunmamaktadır; GSMH hesaplarına girmezler; ancak gelişmekte olan ülkelerde yaşamsal öneme sahiptirler.
- Geçimlik üretim yapan çiftçiler
- Küçük ölçekli işletmeler

Kayıtdışı Sektör

- Üretimi ve dağıtımı yasak olmayan mal ve hizmetlerin üretimi ve ticareti;
- Bu faaliyetlerin kısmen ya da tamamen yasal ve idari otoritelerin bilgisi ve kontrolü dışında bırakılması;
- Bunu teminen yasal defterlere eksik kayıt, hileli kayıt; çift defter tutulması;
- Bunun sonucu olarak finansal tabloların ve idari otoritelere yapılan her türlü beyanın gerçek durumu ve sonuçları yansıtmaması.

Suç Sektörü (Kriminal Sektör) (İllegal Aktiviteler)

- Üretimi ve dağıtımı yasak olan mal ve hizmetlerin üretimi ve ticareti

(Bu çalışmada her ne kadar kayıtdışı ekonominin bir parçası olsa da, suç sektörü kapsam dışında bırakılmış; çalışma gayriresmi sektör ve kayıtdışı sektör esas alınarak yürütülmüştür.)

Türkiye’de kayıtdışı ekonomi üzerine tartışmalar, özellikle kamu kesimi finansman açığının önemli bir makro ekonomik tehdit halini aldığı 1990’ların başında yoğunlaşmaya başlamıştır. Ancak, tartışmaların tetikleyicisinin bütçe açığı ve buradan hareketle vergi gelirleri olması sebebiyle, kamuoyunda kayıtdışı ekonomi ile vergiye tabi olan fakat vergilendirilemeyen gelir, harcama ve servet unsurları hemen hemen aynı olgular olarak değerlendirilmiştir. Yukarıdaki kavram zenginliği de bir ölçüde göstermektedir ki, kayıtdışı ekonomi ile vergilendirilemeyen matrahlar her zaman aynı şeyler değildir. Bu iki olgu kimi (ve çoğu) zaman çakışmaktadır; kayıtdışı ekonomik faaliyet, vergi dışında kalmakta, vergilendirilememektedir. Ancak bu husus kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin sadece vergi dışında bırakılmış ekonomik faaliyetler olarak değerlendirilmesi için yeterli değildir. Örneğin, kişinin kendi evini boyaması ya da kendi aracını tamir etmesi sebebiyle mevcut olmayan bir gelir/harcama üzerinden gelir ya da harcama vergisinin alınması söz konusu olamaz. Ancak,

bu hallerde de harcama yöntemiyle hesaplanacak (ya da hesaplanması gereken) GSMH, gelir üzerinden hesaplanacak GSMH'yı aştığından kayıtdışı ekonominin varlığı kabul edilir.

III-KAYITDIŞI EKONOMİ'NİN BOYUTLARI

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler, adı üzerinde kayda dayanmaz; ya da var olan kayıtlar gerçek durumu yansıtmaz. Bu sebeple ölçümleri (daha doğru bir ifadeyle tahmin edilmeleri) ancak bir dizi istatistik ve ekonometrik modellerin uygulanabilmesi ile mümkün olur. Aşağıda -çok kısa olarak- ölçme yöntemlerinden söz edilecek; ardından bu yöntemler kullanılarak Dünya'da ve Türkiye'de kayıtdışı ekonominin boyutu üzerine yapılmış çalışmaların sonuçları sergilenecektir.

A) Ölçümleme Problemi ve Ölçme Yöntemleri

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler, faaliyet sahiplerinin gerek kazanç üzerinden ödenecek vergilerden gerekse elde edilen kazançların tüketilmesi sırasında doğacak dolaylı vergilerden kaçınmaları sebebiyle nakit hareketlerine dayanır. Bu sebeple kayıtdışı ekonominin ölçülmesi kesin çizgilerle mümkün olamamaktadır. Bununla birlikte, kayıtdışı ekonominin ölçülmesine (tahminine) yönelik geliştirilmiş ve uygulanmakta olan kimi yöntemler bulunmaktadır. Bunlar şöylece özetlenebilir⁴:

a) Kayıtdışı Ekonomiyi Doğrudan Ölçme Yöntemleri (Mikro Yaklaşım)

Kayıtdışı ekonomiyi anketler yoluyla doğrudan ölçen bu yöntemin, sorulara verilen yanıtların gizlenmesi eğilimi sebebiyle güvenilirliği tartışmalıdır.

b) Kayıtdışı Ekonomiyi Dolaylı Ölçme Yöntemleri (Makro Yaklaşım)

Bu yöntemde kayıtdışı ekonominin büyüklüğüne ilişkin bilgi/fikir vermesi muhtemel makro ekonomik göstergelerin zaman içerisindeki değişimleri ölçülmektedir. Makro yaklaşımlar, kullanılan veri setine bağlı olarak şu yaklaşımlardan oluşmaktadır:

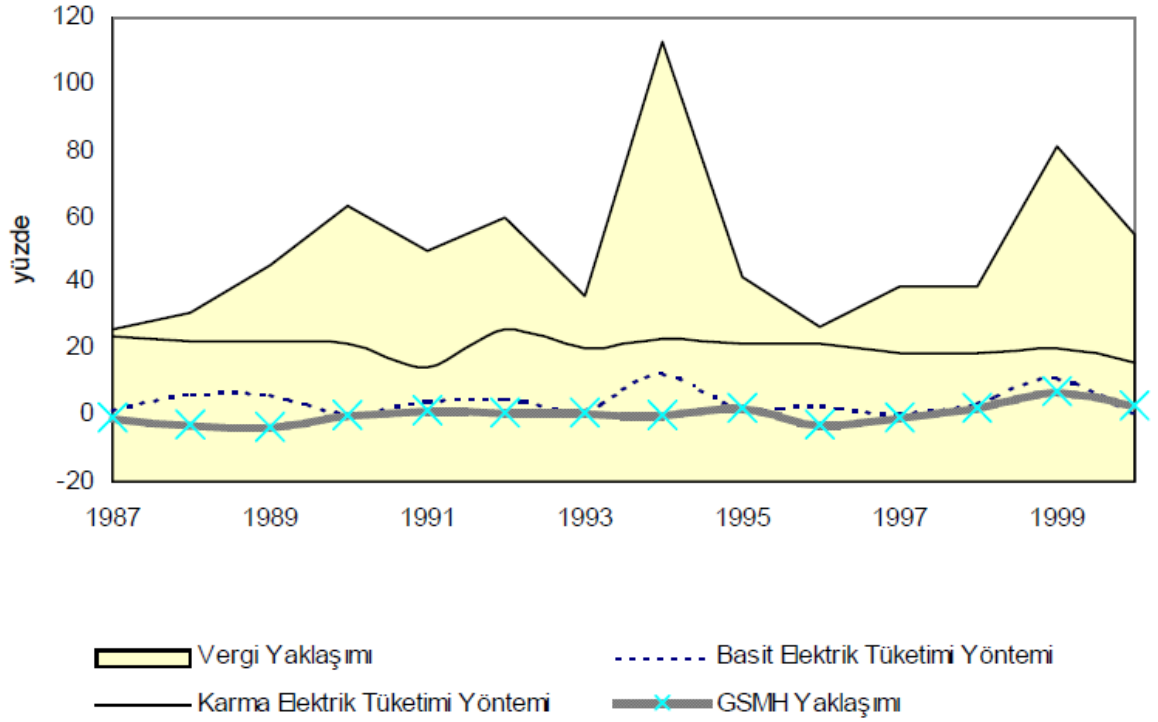
- GSMH Yaklaşımı
 - o Üretim yöntemi ile GSMH
 - o Gelir yöntemi ile GSMH
 - o Harcama yöntemi ile GSMH

⁴ Us, a.g.e., s. 16-22.

- Vergi İncelemeleri Yoluyla Ölçme Yaklaşımı
- İstihdam Yaklaşımı
- Parasalcı Yaklaşım
 - o Sabit oran yaklaşımı
 - o İşlem hacmi yaklaşımı
 - o Ekonometrik yaklaşım
- Elektrik Üretimi Yaklaşımı
 - o Basit elektrik üretimi yaklaşımı
 - o Değiştirilmiş elektrik üretimi yaklaşımı
 - o Karma elektrik üretimi yaklaşımı

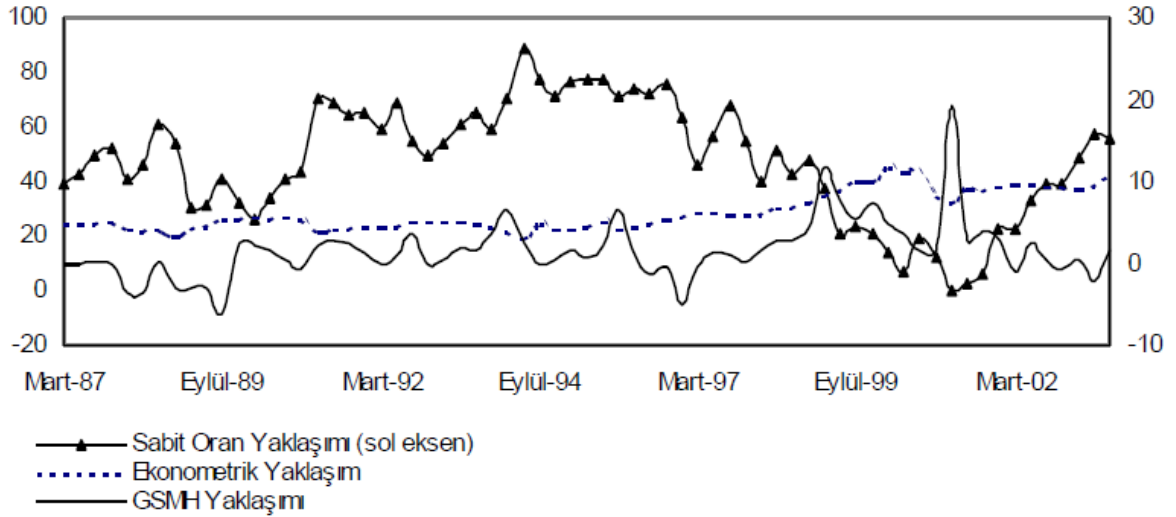
Bu yöntemlerin farklı sonuçlar verdiği Tablo 2'den anlaşılacaktır. Bununla birlikte, Us tarafından TCMB ve World Development Indicators kaynaklarından hareketle hazırlanan aşağıdaki iki ayrı şekil, kullanılan yöntemlerin birbirlerinden çok farklı "kayıtdışı ekonomi" büyüklüklerine ulaştığını göstermektedir. Bu sebeple, elde hiçbir şey olmamasına göre kimi analizlerin yapılması faydalı görülmekle birlikte, kanaatimizce, ulaşılan sonuçlara temkinli yaklaşılmalı; ekonomi ve maliye politika yapıcıları bu sonuçları mutlaka filtre ettikten sonra karar mekanizmasına getirmelidirler.

Şekil 1: Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğünün Ölçülmesinde Kullanılan Yöntemlerin Karşılaştırması-1

Kaynak: Vuslat Us, **Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği**, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, Haziran 2004, s. 43.

Şekil 2: Kayıtdışı Ekonominin Büyüklüğünün Ölçülmesinde Kullanılan Yöntemlerin Karşılaştırması-2

Kaynak: Vuslat Us, **Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği**, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni, Haziran 2004, s. 44.

B) Dünya’da Kayıtdışı Ekonominin Boyutu

Kayıtdışı ekonomi salt Türkiye’ye ya da Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere has bir olgu değildir. Aşağıdaki tablo bu durumu ortaya koyar niteliktedir. İktisaden gelişmiş ülkelerde de kayıtdışı ekonomi yaşam alanı bulabilmekte ve küresel rekabetin artması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi, buna bağlı olarak üretimde esnekliğin artmasıyla birlikte etkisini her geçen yıl daha da artırmaktadır. Dünya’da kayıtdışı ekonomi, Dünya ekonomisinden %0,2-%0,5 daha hızlı büyümektedir. İlimli hesaplamalarda dahi, Dünya kayıtdışı ekonomisinin büyüklüğünün, dünya reel GSMH’sının %10’unu aştığını göstermektedir. 2000 yılında Dünya kayıtdışı ekonomi hacminin 4 trilyon doları aştığı hesaplanmaktadır. Bu rakam hemen hemen yıllık Dünya mal ihracatı toplamına eşittir. Kayıtdışı ekonomi hacminin hızla büyümesi ve bununla nasıl mücadele edilmesi gerektiği hususunda bir konsensüsün bulunmaması, Dünya ekonomisinin en dikkati çeken özelliklerinden birisidir⁵.

Tablo 1: Çeşitli Ülkelerde Kayıtdışı Ekonominin Boyutu

Ülkeler	Kayıtdışı ekonomi/GSMH (Kayıtlı Ekonomi)
Japonya, İsviçre, ABD, Avusturya	% 8 – 10
İsveç, İrlanda, Norveç, Danimarka, Fransa, Hollanda, Almanya, İngiltere	% 13 – 23
Yunanistan, İtalya, İspanya, Belçika, Portekiz	% 24 – 30
Rusya, Litvanya	% 20 – 27
Hong Kong, Singapur	% 13
Sri Lanka, Malezya, Güney Kore	% 38 – 50
Nijerya, Mısır	% 68 – 76
Guatamala, Peru, Panama	% 40 – 60
Tayland	% 70
Macaristan, Bulgaristan, Polonya	% 28 – 43
Romanya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti	% 9 – 16
Gürcistan, Azerbaycan, Ukrayna, Belarus	% 28 – 43
Gelişmiş Ülkeler Ortalaması	% 15
Gelişmekte Olan Ülkeler Ortalaması	% 30

Kaynak: Journal of Economics Literature, Mart 2000

Bu konuda farklı ölçme yöntemleri ile yapılmış çalışmalarda da –yukarıdaki tablodan farklı sonuçlar verse de– gelişmiş ülkeler dahil, kayıtdışı ekonominin bir realite olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin, Nuray Altuğ’a göre kayıtdışı ekonominin boyutu;

⁵ Hakan Çetintaş, **Türkiye’de Kayıtdışılığın Fayda-Maliyet Analizi**, Çimento İşveren Dergisi, 2003, Sayı 17, s.5-6.

Gelişmiş Ülkeler

1. Grup: Fransa, Almanya, Japonya, Norveç, İsviçre, Birleşik Krallık'ta; GSMH'nin %0~%10'u,
2. Grup: Belçika, Kanada, İtalya, ABD'de; GSMH'nin %10~%20'si

Gelişmiş Olan Ülkeler

Hindistan'da GSMH'nin %10~%50'si,

Peru'da GSMH'nin %40'ı

seviyesindedir⁶.

ABD'ndeki kayıtdışı ekonominin seviyesi, GMSH hesaplamalarını yapan *The Bureau of Economic Analysis*'e göre GSMH'nin %3'ü ya da daha azı⁷; *Internal Revenue Service*'e göre en az GSMH'nin %8'i⁸; Rudiger ve Fischer'e göre geleneksel olarak GSMH'nin %3-4'ü, radikal olarak GSMH'nin %33'ü⁹dür. Yine Rudiger ve Fischer'e göre Kanada'da GSMH'nin %4~%25'i¹⁰; Liverpool Üniversitesi Araştırma Grubu'nun 1985 yılında yaptığı araştırmaya göre Birleşik Krallık'ta GSMH'nin %14,5'i¹¹ seviyesinde kayıtdışı iktisadi faaliyet mevcuttur.

Schneider tarafından 2001 yılında yapılan bir çalışmada kayıtdışı ekonominin büyüklüğü ülkeler arasında mukayeseli olarak ölçülmüştür. Schneider'in geliştirmekte olan ekonomiler, geçiş ekonomileri ve OECD ülkelerinden oluşan 110 ülke itibariyle yaptığı çalışma sonucunda, 2000 yılındaki kayıtlı ekonominin ortalama büyüklüğünün yüzdesi olarak kayıt dışı ekonominin ortalama büyüklüğü, geliştirmekte olan ülkelerde %41, geçiş ekonomilerinde %38 ve OECD ülkelerinde %18 olarak belirlenmiştir¹². (Türkiye %32,1 ile OECD ortalamasının oldukça üzerindedir.)¹³

⁶ Nuray Altuğ, "Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ekonomilerde Kayıtdışı Ekonominin Kapsamı", Mali Çözüm Dergisi, Sayı: 25, Mart-Nisan 1994.

⁷ Dornbusch Rudiger ve Stanley Fischer, *Macroeconomics*, Mc Grawhill International Editions, 5. Baskı, 1990, s. 36.

⁸ Rudiger ve Fischer, *a.g.e.*, s. 36.

⁹ Rudiger ve Fischer, *a.g.e.*, s. 36.

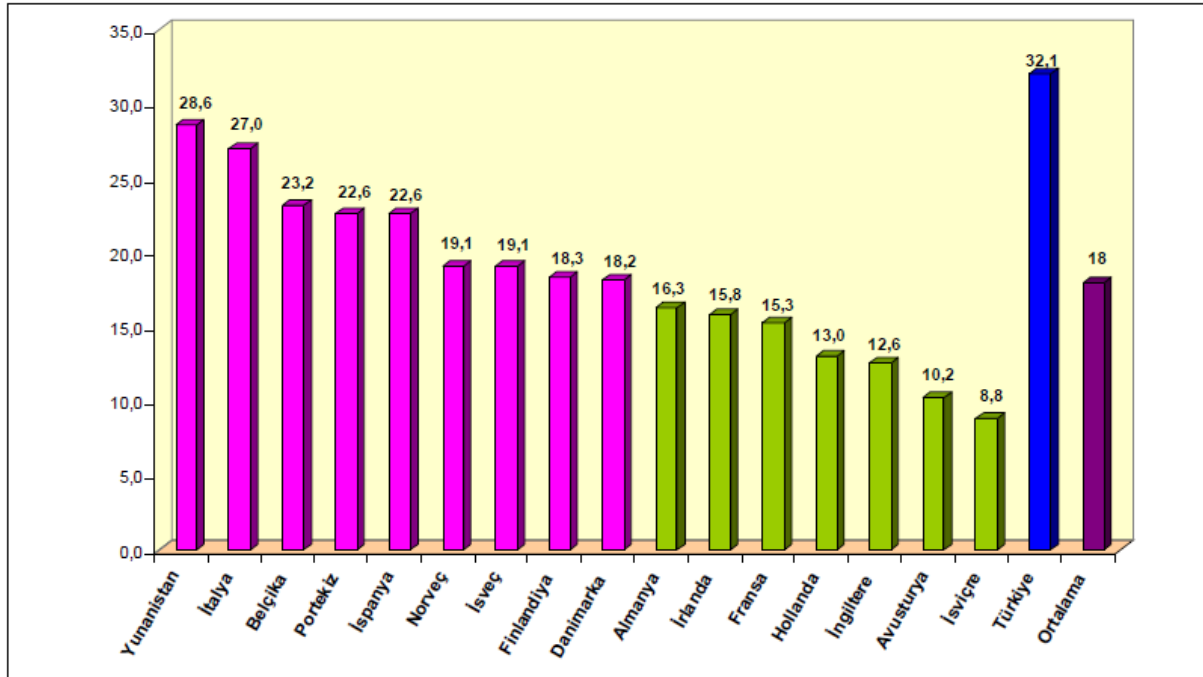
¹⁰ Rudiger ve Fischer, *a.g.e.*, s. 36.

¹¹ Altuğ, *a.g.m.*

¹² Schneider'in çalışmasına konu ettiği 110 ülkenin kayıtdışı ekonomi büyüklüklerine çalışmamızın sonunda, Ek Tablo'da yer verilmiştir.

¹³ Maliye Bakanlığı, *Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010*, Ankara, 2008, s. 5-6.

Şekil 3: Çeşitli Ülkelerde Kayıtdışı Ekonominin Boyutu

Kaynak: Friedrich Schneider, *Size and Measurement of the Informel Economy in 110 Countries Around the World*, Temmuz 2002.

C) Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Boyutu

Türkiye’de 1984-2005 yıllarını kapsayan ve değişik tahmin yöntemleri kullanılarak yapılan çalışmalar sonucunda kayıtdışı ekonomi (Kayıtdışı Ekonomi/GSMH olarak) %1’den %137,80’e dek birbirleriyle telifi kabil olmayan büyüklüklerle ifade edilmektedir. Ölçme ya da tahmin metotlarının farklı sonuçlar vereceği veri ise de, bu denli farklı sonuçların kabul edilebilirliği tartışmalıdır. Aşağıdaki tabloda Türkiye için yapılan tahmin/ölçme çalışmalarının özet sonuçları yer almaktadır:

Tablo 2: Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Boyutu

Araştırmacılar	Tahmin Yöntemleri	Yılı	Kayıtdışı Ekonomi / GSMH (%)
Altuğ O.	Kayıtdışı Ücret/İstihdam Yaklaşımı	1992	35,00
Derdiyok T.	Parasalcı Yaklaşım	1984	27,30
	Vergi Yaklaşımı		
	- Vergi İnceleme	1991*	40,40
	- En Düşük Vergi Oranı	1991*	7,78
	- Sıfır Vergi Oranı	1991*	26,20
Derdiyok T.	Vergi Yaklaşımı	1989	46,94
Hakioğlu D.	Parasalcı Yaklaşım		
	- Ekonometrik	1984	137,80
Hakioğlu D.	Ekonometrik	1989	18,00

Özsoylu A. F.	GSMH Yaklaşımı	1990	7,50
	Parasalıcı Yaklaşım		
	- Sabit Oran Yaklaşımı	1990	11,50
	- İşlem Hacmi Yaklaşımı	1990	11,50
Özsoylu A. F.	Nakit Oranı	1990	11,7
Kasnakoğlu Z.	Parasalıcı Yaklaşım		
	- Ekonometrik 2	1990	7,748
	(Varsayımlardaki farklılıklara göre)		9,338
			7,244
			9,069
Kasnakoğlu Z.	Nakit Oranı	1997	30,0 – 61,0
	Ekonometrik	1997	9,0 – 13,0
	İşlem Hacmi	1997	31,0
Koçoğlu	Duyarlılık Analizi	1987	19,6 – 26,5
Temel A.	Harcamalar Yaklaşımı	1991	1,50
Şimşek A.	Vergi Yaklaşımı	1991	16,40
Yazıcı K.	Parasalıcı Yaklaşım		
	- Sabit Oran Yaklaşımı	1991	1,91
	- İşlem Hacmi Yaklaşımı	1991	1,91
	- Ekonometrik	1991	7,88
Timtek B. A.	Vergi Yaklaşımı	1991	16,40
Çetintaş, Vergil	Ekonometrik Parasal Tahmin	1992	23,0
	Ekonometrik Parasal Tahmin	2000	24,7
Çetintaş, Vergil	Ekonometrik Yaklaşım	2003	18 – 30
Yamak	Ekonometrik	1994	10,00
Temel A.	Ekonometrik Yaklaşım	1992	8,1
Şimşek A.	İşlem Hacmi	1992	1,9
Yazıcı K.	Vergi Yaklaşımı	1991	29,9 – 16,4
İlgin	Basit Parasal Oran	2001	66,2
	Basit Parasal Oran	1993	55,3
	Ekonometrik Oran	1992	47,2
	Ekonometrik Oran	1992	45,30 – 53,90
	Nakit Oranı	1993	54,30
Öğünç, Yılmaz	Sabit Oran Yaklaşımı (1960-1998)	2000	0 – 46
	Sabit Oran Yaklaşımı (1971-1999)	2000	11 – 22
	Sabit Oran Yaklaşımı (1968-2001)	2000	31 – 84
	Vergi Yaklaşımı (1985-2001)	2000	26 – 184
Us	Basit Elektrik Üretimi Yaklaşımı	2004	1 – 13
	Karma Elektrik Üretimi Yaklaşımı	2004	5 – 64
Schneider	Karma Yöntem	2001	33,2

Schneider, Savaşan	Model Yaklaşımı	2005	31,0 – 35,0
Hesap Uzmanları Kurulu	İnput-Output Yöntemi (Yaratılan Katma Değer, Beklenen KDV bazlı)	1998	37,26
		1999	33,46
		2000	26,12
		2001	31,48
		2002	29,74
		2003	29,61
		2004	30,07

(*) GSYİH'ya göre

Kaynak: **Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü**, Devlet Planlama Teşkilatı, Eylül 1994; Maliye Bakanlığı, **Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010**, Ankara, 2008; Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği, **Kayıtdışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme – AB Yolunda Değerlendirme ve Çözüm Önerileri**, TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No: 8, Yayın No: TÜSİAD-T/2007-01/428, İstanbul, Aralık 2006; Vergi Konseyi Kayıtlı Ekonomiye Geçişte Alınacak Tedbirlerin Alt Komisyonu, **Temel Çerçeve Metini**, Haziran 2003.

IV-KAYITDIŞI EKONOMİ'NİN SEBEPLERİ: Kayıtdışı Ekonomi'yi Doğuran ve/veya Teşvik Eden/Büyüten Sebepler/Etkenler

Kayıtdışı ekonomiyi doğuran, besleyen (teşvik eden), sürdüren ve nihayet büyüten sebepler gerek ekonomi gerekse maliye ve vergi literatüründe geniş ölçüde tartışılmış, değerlendirilmiştir. Bu sebepler arasında vergiye karşı dirençten mükelleflerin devlet harcamalarına bakış açısına, uygulamadan gelen güçlüklerden hızlı nüfus artışı ve çarpık kentleşmeye, denetimin yetersizliğinden bizatihi kayıtdışı ekonominin kendisine dek ekonomik, mali, sosyal, demografik, hukuki ve psikolojik faktörler sayılmaktadır.

Bu çalışmada ise, daha orijinal bir tasnife yer verilmektedir. Vergi Konseyi¹⁴ tarafından geniş bir mutabakatla hazırlanan Temel Çerçeve Metini'ne göre, kayıtdışı ekonominin nedenleri şunlardır¹⁵:

(1) Yapısal Nedenler

a) Ekonominin Gelişmişlik Derecesi

- Kişi başına düşen yıllık gelirin düşük olması ve bölgelerarası gelir farklılıkları;
- Enflasyon ve ekonomik krizler¹⁶;

¹⁴ Vergi Konseyi, Maliye Bakanlığı'na vergi politikalarının oluşturulması ve uygulanması ile ilgili olarak görüş bildirmek ve bu konularda araştırma ve çalışmalar yapmak üzere kurulmuş yasal bir danışma organıdır. (Maliye Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (178 sayılı K.H.K.)'ye, 5228 S.K. Mad. 41 ile eklenen Mad. 33/A, Resmi Gazete, 25539, 31 Temmuz 2004)

¹⁵ Vergi Konseyi Kayıtlı Ekonomiye Geçişte Alınacak Tedbirlerin Alt Komisyonu, **Temel Çerçeve Metini**, Haziran 2003.

- Kurumlaşmış işletme sayısının azlığı¹⁷; işletmelerin çoğunda iç kontrol sistemlerinin bulunmaması; dış denetimin yetersizliği;
- Sermaye ve para piyasalarının yeterince gelişmemiş olması;
- Nakitle ödeme alışkanlığının yüksekliği, ödemelerin önemli bir kısmının banka sisteminden geçmemesi, modern ödeme araçlarının (kredi kartı, çek vb.) yeterince kullanılmaması;
- İşsizliğin ve kayıtdışı istihdamın yüksekliği¹⁸;

b) Sosyolojik Yapı

- Kentleşme hızının yüksekliği ve alt yapı oluşturulma hızının buna yetişememesi;
- Gelir dağılımının adaletsizliği ve düşük gelir gruplarında zaruri ihtiyaçların giderilmesinin vergiden daha önemli bir unsur olması;
- Toplumun önemli kesiminin sosyal güvencelerinin yok denecek kadar az veya yetersiz olması; bu eksikliğin kişileri geleceklerini bireysel olarak garantiye almaya yönlendirmesi;
- Kişilerin kurallara uyma alışkanlıklarının zayıflığı;

¹⁶ “Enflasyon nedeniyle gelirlerinde aşınma meydana gelen düşük ve sabit gelirli tüketiciler bu kayıplarını gidermek, enflasyon nedeni ile maliyetlerinde artışlar meydana gelen üreticiler de, maliyetlerini azaltmak amacıyla kayıt dışı ekonominin değişik unsurlarına özellikle, kayıt dışı istihdama yönelmektedirler. Bu nedenle enflasyon rakamlarının yüksek olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin arttığı gözlemlenmektedir.” (Maliye Bakanlığı, a.g.plan, s. 19)

¹⁷ Küçük işletmelerin yaygınlığı kamu otoritelerinin izleme ve denetimlerini zorlaştırmakta, işletmelerin pek çok yasal düzenlemenin dışında kalmasına sebep olmaktadır. Türkiye İstatistik Enstitüsü’nün 2002 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı sonuçlarına (http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=28&ust_id=9) (Erişme Tarihi: 29.09.2011) göre tarafımızdan düzenlenen aşağıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, Türkiye adeta küçük hatta mikro işletme cennetidir. 1-9 işçi istihdam eden işletmelerin sayısı toplam işletme sayısının %96,27’sini; bu işletmelerce istihdam edilen işçiler de toplam istihdamın %50,87’sini teşkil etmektedir. Bu denli yaygın bir iş modelinin kayıtdışı ekonomik faaliyetler yönünden takibi ve denetimi yüksek maliyetli ve irrasyonel, hatta imkansızdır.

	Girişimci (İşletme) Sayısı	Türkiye Toplamına Oranı	İstihdam Edilen	Türkiye Toplamına Oranı	İşletme Başına Ortalama İstihdam
1-9 İşçi İstihdam Eden	1.788.835	96,27%	3.305.259	50,87%	1,85
10-49 İşçi İstihdam Eden	58.521	3,15%	1.132.077	17,42%	19,34
50-150 İşçi İstihdam Eden	7.407	0,40%	611.066	9,41%	82,50
151-250 İşçi İstihdam Eden	1.577	0,08%	304.225	4,68%	192,91
250+ İşçi İstihdam Eden	1.851	0,10%	1.144.413	17,61%	618,27
Türkiye-Toplam	1.858.191	100,00%	6.497.040	100,00%	3,50

¹⁸ Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2011 Haziran Dönemi Hanehalkı İşgücü Araştırması sonuçlarına göre; İşsizlik Oranı (İşsiz Sayısı/İşgücü) 2010 yılında %10,5 ve 2011 yılında %9,2’dir. Aynı araştırmaya göre yaptığı işten dolayı sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı olmayanların (kayıtdışı istihdam edilenlerin) istihdam edilenlerin toplamına oranı 2010 yılında %44,8 ve 2011 yılında %43,5’dir. (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8593>) (Erişme Tarihi: 02.10.2011) Buna göre toplam istihdamın çok önemli bir kısmını kayıtdışı istihdam oluşturmaktadır.

c) Psikolojik Unsurlar

- Vergi sisteminin adil olmadığı konusunda kişilerde bulunan yaygın kanaat;
- Yurttaşların ödenen vergilerin hizmet olarak kendilerine dönmediğine dair inançları;
- Yurttaşların büyük bir kısmının Devlete ödenen vergilerin harcanması gereken yerlere harcanmadığına dair inançları;
- Kimi vergi mükelleflerinin gerçek vergilerini ödemedeki kayıtsızlıklarının diğer mükelleflerin vergi ödeme davranışlarını (disiplinini) bozma eğilimi;

d) Vergi Mevzuatı Dışındaki Düzenlemeler

- Ücret üzerindeki vergi yüklerinin ve SSK primlerinin yüksek¹⁹, şahsi indirimlerin düşük belirlenmesinin kayıtdışı istihdamı artırması;
- Sınır ticaretinin kontrol altında tutulamaması ve bunun kayıtdışı ekonomiyi teşvik etmesi;
- Mali müşavirlik mesleğini ifa edenlere, hizmet verdikleri müşterileri olan işletmelerin iç kontrol sistemlerini kurma mecburiyeti getirilmemesi;
- Gelir İdaresi'nin ekonomik faaliyete taraf olan kurumlarla (Belediyeler, Borsalar, Üretici Birlikleri, Toptancı Halleri, Tapu, Noterler, Nüfus İdaresi, TEDAŞ, Gümrük, Sosyal Güvenlik Kuruluşları, Akaryakıt Üretici ve Dağıtıcıları, Odalar) kayıtdışılığı önlemede işbirliği içinde olmaması;

(2) Vergi Sisteminden Kaynaklanan Nedenler

a) Vergi Sisteminin Adil Olmaması

- Gelir üzerinden alınan vergiler beyan esasına dayanmakla birlikte, vergi tahsilatının büyük ölçüde vergi kesintisi ile sağlanması;
- Emek ve sermaye gelirlerinin farklı vergilendirilmelerini öngören “ayırma kuramı”nın etkin bir şekilde uygulanamaması; “üniter vergilenme prensibi”nin politika olarak benimsenmesine karşın tam anlamıyla uygulamaya konulamaması; asgari ücret üzerinden vergi alınırken ücret dışındaki diğer bazı gelirlerin yüksek istisna hadleri nedeniyle vergi dışı bırakılması;

¹⁹ Türkiye’de bugün itibarıyla uygulanmakta olan asgari ücrete göre, 16 yaşından büyük işçinin işveren maliyeti 924,01 TL olup; bunun 544,44 TL’lik kısmı (%58,92) çalışanın eline geçmekte, kalan 379,57 TL (%41,08) ise vergi ve sosyal güvenlik ödemeleri olarak ödenmektedir.

- Vergi teşvik sisteminin selektif olmaması nedeniyle, teşviklerin kendilerinden beklenen yararı sağlamadığı gibi vergi kayıp ve kaçığının kaynağı haline gelmesi;
- Katma Değer Vergisi'nde farklı mal ve hizmetlere uygulanan farklı vergi oranlarının verginin tarafsızlığını ortadan kaldırması;
- Vergi aflarının sık sık yapılması ve devamlı surette gündemde tutulmasının adaletsiz vergi yapısının daha da genişlenmesine zemin hazırlaması; bu durumun aynı zamanda, vergisel ödevlerini tam ve zamanında yerine getirenlerin haklı tepkilerine neden olması;

b) Vergi Sistematiğinin Bozulmuş Olması

- Vergi mevzuatındaki karmaşıklığın, kanunların anlaşılabilirliğini ve uygulanabilirliğini zorlaştırması;
- Vergi yasalarında, çok kapsamlı olmasa bile sık sık değişiklik yapılması; bu değişikliklerin birçoğunun vergi yasa maddeleri arasındaki uyumu ortadan kaldırması;
- Vergi sisteminde çok sayıda istisna, muafiyet ve indirimler bulunması; bunların hesaplanmasına ilişkin özel düzenlemelerin vergi sistemindeki karmaşıklığı daha da arttırması;
- Vergi yasalarına ilişkin uygulamalara, büyük ölçüde, yasalara eklenen geçici ve ek maddelerin yön vermesi;
- Özel kanunlarda vergilendirmeye ilişkin hükümlere yer verilmesi;

c) Gelir İdaresi ve Vergi Denetiminde Yeniden Yapılanma Gereği

- Gelir idaresi ve vergi denetim birimlerinin kayıtdışı ekonomi ile yeterince etkin bir şekilde mücadele edebilecek durumda olmaması;

d) Vergi Yargı Organlarının Etkin ve Hızlı Çalışmaması

- Vergi uyuşmazlıklarının çözümünün uzun zaman alması;
- Hürriyet bağlayıcı cezaların etkin bir şekilde uygulanamaması;
- Vergi yargısında görev alan üyelerde mesleki uzmanlaşma eksikliği;

e) Vergi Yasalarından Kaynaklanan Hususlar

- Genel olarak vergi oranlarının yüksekliği, vergi oranlarının sık sık değişmesi ve ek vergiler konulması;
- Vergi kanunlarında yer alan istisna ve muafiyetlerin fazlalığının vergi tabanını daraltması ve yanısıra belge düzenini de olumsuz etkilemesi;
- Geçmişe yürüyen veya geçmişi esas alan yasaların yürürlüğe konulması;
- Vergi sisteminin gerekli ve yeterli oto-kontrol mekanizmalarından yoksun oluşu;
- Verginin hukukiliği ilkesinden sık sık uzaklaşılması, yasalarla düzenlenmesi gereken hususların idari düzenlemelerle yönlendirilmesi;
- Vergi yasalarının, ekonomik ve ticari alanda meydana gelen gelişmeler ve yeni hukuki müesseseler için gerekli hükümlerden mahrum olması;
- Benzer konulan düzenleyen farklı vergi kanunlarında hükümler arasında paralellik bulunmaması;
- Katma Değer Vergisi'nde farklı oranların varlığının vergi tabanı üzerinde olumsuz etkiler yaratması; idare ve mükellefler tarafından uygulanmasını zorlaştırmak suretiyle verginin etkinliğini azaltması;
- Maliye Bakanlığı'nın, kayıtdış ekonominin önlenmesi için verilen bazı yetkileri ya hiç kullanmaması ya da kullanılan yetkilerin etkin şekilde uygulanamaması;
- Uzlaşma müessesesinin, vergi kayıp ve kaçağının yaptırımını olan cezaların etkinliğini ortadan kaldıran bir yapıya bürünmüş olması;
- Sık sık vergi affi öngören yasalara ve uygulamalara yer verilmesi;
- Hukuksal çerçevesi oluşturulamayan elektronik ticaretin vergi kayıp ve kaçağı için uygun bir zemin oluşturması.

Burada yer almayan şu unsurların da kayıtdış ekonominin önemli sebepleri arasında yer aldığı kanaatindeyiz:

- Bürokrasi²⁰;

²⁰ "Bürokratik formalitelerin fazlalığı da işletmelerin kayıt dışında kalmayı tercih etmelerine sebep olabilmektedir. Dünya Bankası tarafından hazırlanan "Doing Business, Turkey 2008" adlı çalışma, işe başlama verileri tetkik ve araştırma yatırımlarında küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin işlemlerini kanuni olarak tamamlayabilmeleri için ihtiyaç duydukları prosedürleri temel almıştır. İş yapma kolaylığı açısından, işe başlamadan işyeri kapatmaya kadar belli başlı 10 aşamanın (işe başlamak, lisanslarla uğraşmak, işçi çalıştırmak, mülkleri kayıt altına almak, kredi almak, yatırımcıları korumak, vergi ödemek, sınır ticareti yapmak, sözleşmeleri yürütmek ve bir işi kapatmak)

- Küçük ölçekli işletmelerin yaygınlığı;
- Gerçek gelirlerin vergilendirilmediği ve fiktif gelirler üzerinden vergi alındığına dair kuvvetli inanç (Ticari kazançlar/kurum kazançları üzerinden alınan vergilerin matrahının ticari kâr/kurum kazancı tutarından (UMS/UFRS uyarınca tespit edilen dönem kârından) yüksek olması);
- İstihdam üzerindeki vergi yükü ve stopaj uygulaması;
- Taşeron sisteminin varlığı ve giderek yaygınlaşması;
- İşsizlik;
- Hızlı nüfus artışı; bölgesel dengesizliklere bağlı iç göçler; yasadışı uluslararası göç hareketleri ve buna bağlı olarak kaçak göçmenler;
- Esnek üretim ve küreselleşme.

V- KAYITDIŞI EKONOMİ'NİN SONUÇLARI

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler ekonomide temel olarak şu sonuçlara sebep olmaktadır²¹:

Maliyet Olarak Nitelendirilen Sonuçlar

- Makro ekonomik istatistiklerin bozulması ve yanıltıcı sonuçlar vermesi;
- Vergi tabanının sıkışması;
- Vergi gelirlerinin azalması;
- Verginin ekonomi önünde engel haline gelmesi;
- Bütçe açıklarının doğması ve kamu finansmanının sağlıklı bir yapı kazanması;
- Haksız rekabet;
- İşletmelerin güvenilirliğini olumsuz etkilemesi ve yabancı kaynağa erişim olanaklarının kısıtlanması;
- Kurumsallaşamama;
- Kaynak dağılımında etkinliğin bozulması ve kaynakların verimsiz alanlara yönelmesi;
- Sermaye piyasasının yeterince gelişmemesi;
- Doğrudan yabancı sermayenin ürkekliği;

değerlendirildiği bu çalışmada Türkiye ortalama iş yapma kolaylığı açısından 178 ülke arasında 57'nci sırada yer almaktadır." (Maliye Bakanlığı, **a.g.plan**, s. 17)

²¹ Vergi Konseyi, IMF Heyetine Sunum, 13.11.2003; Maliye Bakanlığı, **a.g.plan**, s. 36-40.

- Ülkeden yurtdışına sermaye kaçıışı;
- Sosyal güvenlik sisteminin ve işgücü piyasasının bozulması;
- Sisteme güvenen ve gönüllü uyum gösteren bireyler/işletmeler ile kamu otoriteleri arasındaki güven ilişkisini bozması ve gönüllü uyumu zedelemesi;
- Tüketici haklarının yeterince kullanılamaması;

Fayda Olarak Nitelendirilen Sonuçlar

- Kayıtdışında faaliyet gösteren işletmelerin rekabet güçlerinin nispeten artması;
- Kayıtdışı faaliyetlerin ekonomide canlılık yaratması;
- Kayıtdışı faaliyetlerin istihdamı artırması;
- Ekonomiye dinamizm kazandırması ve sermaye birikimini, büyümeyi hızlandırması;
- “Otomatik stabilizatör” vasfı ile ekonomide subap işlevi görmesi ve özellikle kriz zamanlarında sosyal patlamaları engellemesi;

Şunu peşinen belirtmek gerekir ki, kayıtdışı ekonomi ilk bakışta olumsuz bir çağrışım uyandırmaktadır. Ancak, maliyetlerinin yanı sıra, -paradoksal da olsa- kimi faydalarının da bulunduğu ekonomi ve maliye literatüründe dile getirilmektedir. Ancak, yukarıda belirtilen ve aşağıda detaylı olarak incelenecek faydaların ekonominin gelişmesiyle birlikte nitelik değiştireceğini; fayda sağlamaktan çok ekonominin önünde kambur niteliği kazanacağını da belirtmek gerekmektedir.

İkinci olarak şunu ortaya koymak gerekir: Bazı faktörler (örneğin, vergi ve sosyal güvenlik kesintilerinin yüksek olması) kayıtdışı ekonominin hem sebebi hem de sonucudur. Bu ve benzeri sebep-sonuç-sebep (...) sarmalı çözüme yönelik analizleri ve uygulamaları güçleştirmekte; adeta deneme-yanılma yoluyla politika/uygulama üretilmesine ve çoğu kez tekrar başa dönülmesine sebep olmaktadır.

Son olarak şu çelişkiye de dikkat çekmek gerekir: Kimi sonuçlar bir yandan maliyet diğer yandan fayda olarak mülahaza edilmektedir. Örneğin, haksız rekabet ve rekabet gücünün artması... Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin varlığı kayıtlı işletmelerin haksız rekabete maruz kalmaları sonucunu yaratırken, kayıtdışı işletmelerin rekabet gücünü artırabilmektedir. Bu

durum firmalar yönünden (firmanın konumuna göre) maliyet ya da fayda iken, makro ekonomik açıdan ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal koşullara bağlı olarak kimi zaman maliyet kimi zaman da fayda sonucunu verebilmektedir.

A) Kayıtdışı Ekonomi'nin Makro Ekonomi Yönünden Maliyetleri

a) GSMH ve Diğer Ekonomik Göstergeler Hatalı (Eksik) Olarak Saptanır

Kayıtdışı ekonomi ile ilgili veriler (girdi kullanımı, üretim, satış, yaratılan katma değer, döviz hareketleri, istihdam vb.) başta GSMH olmak üzere temel ekonomik veri setlerinin kapsamı dışında kalmaktadır. Bu ise, başta, büyüme ve ekonomilerin birbirleriyle kıyaslanmasında kıstas olarak kullanılan GSMH olmak üzere; enflasyon, istihdam, dış ticaret gibi temel ekonomik göstergelerin kısmen hatalı (eksik) hesaplanması sonucunu doğurmakta ve bunlardan beklenen işlevin tam olarak yerine getirilmesine engel olmaktadır.

b) Kayıtdışı Ekonomi'nin Ölçülememesi ya da Ölçülmesindeki Güçlükler, Oluşturulan/Uygulanan Makro Ekonomik Politikaların Hatalar İçermesine Sebep Olur

Yukarıda belirtilen önemli mahzurun sonucu olarak, hatalı tespit edilmiş Ek verilere dayanarak karar alan, planlama yapan, eyleme geçen otoritelerin iktisadi ve sosyal davranışları çoğu zaman etkin ve doğru politikaların alınmasını ve uygulanmasını, hedeflere ulaşılmasını engellemektedir.

Bilindiği üzere, Türkiye'de bavul ticaretinin ivme kazandığı ve önemli bir ekonomik etkinlik halini aldığı 1990'lı yıllarda, bu işin kalbi Laleli bölgesinde atmaktaydı. ELC Early Warning Department'ın 19.09.2002 tarihinde Laleli Sanayici ve İşadamları Derneği ile bölge esnafları nezdinde yaptığı görüşmeler sonucunda hazırlanan Laleli Bölgesi Araştırma Raporu'na göre²², **Laleli Bölgesi'ndeki ticari faaliyetlerin %100'ü kayıtdışı bir şekilde gerçekleştirilmekteydi.** Bunun sonucu olarak, bavul ticaretine konu olan mallar, boyutu ne olursa olsun, "yolcu beraberisi" olduğu sürece gümrük açısından her hangi bir sınırlamaya veya belgeye konu olmamakta, bu nedenle de kaynağı gümrük verileri olan dış ticaret verilerine dâhil

²² ELC Early Warning Department, **Laleli Bölgesi Araştırma Raporu**, s. 2.

edilmemektedir²³. Bavul ticareti, Türkiye'nin ödemeler dengesi tablosunda 1996 yılından bugüne (satış işleminin özelliği nedeniyle gümrük beyannamesi düzenlemediğinden sağlıklı olarak belirlenmeyeceği düşüncesiyle) genel ihracattan ayrı olarak döviz geliri sağlayan bir tür mal ticareti olan, yer almaktadır. Bavul ticaretinin, ödemeler dengesinde yer aldığı ilk yıl rakamı 8,8 milyar dolardır. Sektörün ilgililerine göre, 1992-1998 yılları arasında ortalama döviz geliri 10 milyar dolardır. 1992 yılında gerçekleşen toplam mal ihracatı 14,7 milyar dolar olduğuna göre, 1992 yılındaki bavul ticareti toplam ihracatın yarısından fazlasını ifade etmektedir. Bavul ticareti 2009 yılını 4,7 milyar dolarla kapatmıştır.²⁴ Bir ülke düşünün ki, fiili mal ihracatının yarısından fazlası kayıtdışı üretim zincirinin sonucunda gerçekleşmiş olsun. Bu durumda, resmi istatistikler karar vericilere ve politika uygulayıcılarına ne denli hizmet edebilir? Ya da bu şartlar altında alınan ekonomik kararlar ve uygulamalar ne denli amaca ulaşabilir, başarılı olabilir? Nitekim kimi makro ekonomistler, gelişmekte olan ekonomilerin büyük çoğunluğunda, kayıtdışı ekonominin –ölçülemeyen– genişliği sebebiyle kesin veriler elde etmenin olanaksızlığından dolayı makro ekonomik model geliştirilmesinin zaman kaybı olduğuna dikkat çekmektedirler²⁵.

c) Kayıtdışı Ekonomi, Kamu (Vergi) Gelirlerinin Azalmasına Sebep Olur

Kayıtdışı ekonomi vergi, dolayısıyla kamu gelirlerini azaltır. Bu realite, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin kayıtlı ekonomi içinde sürdürüleceği temel varsayımına dayanır. Eğer kayıtlı ekonomi azaltılır ya da sona erdirilir ve fakat bu faaliyetler kayıtlı ekonomiye dönüşmez, tamamıyla sona ererse, bu realist önerme hayata geçemez. Ancak, bunun olabilirliği imkan dâhilinde değildir. Var olan ve kayıtdışı işletmeler tarafından sürdürülen ekonomik faaliyetler, kayıtlılık seviyesi arttıkça (belki biraz azalarak) kayıtlı ekonomiye transfer olur; eşyanın tabiatı bunu gerektirir.

²³ ELC Early Warning Department, **a.g.r.**, s. 3.

²⁴ EKOMER İstanbul Kültür Üniversitesi Ekonomi-Finans Uygulama ve Araştırma Merkezi, **Araştırma ve Yorumlar**, 2010/02, 04 Ağustos 2010, s. 3-4.

²⁵ Altuğ, **a.g.m.**

d) Kayıtdışı Ekonomi, Vergi Oranlarının ve Vergilendirilen Kesimin Vergi Yükünün Görece Yüksekliğine Sebep Olur; Kaynak Kullanımını Bozar

Yapılan tahminler, eğer Kamu Hazinesi kayıtdışı ekonomik faaliyetleri de vergileyebilseydi, gelir vergisi temel oranının %10 düşürülebileceği sonucuna varmaktadır²⁶. Kayıtdışılık, vergi ve sosyal güvenlik primlerinin hedeflenen düzeyde tahsil edilememesine sebep olmakta, vergi idaresinin ve sosyal güvenlik kurumlarının gelir ve aktüeryal dengelerini bozmaktadır. Bu aşamada kamu otoriteleri işin kolayına kaçarak, açıklarını –vergi ve prim oranlarını yükseltmek, yeni mükellefiyetler tesis etmek suretiyle– sistem içinde olan ve kayıtlı faaliyet gösteren ekonomik birimlere yansıtmak yoluna gitmektedirler. Bu ise, kayıtlı çalışan birimlerin kaynak planlamalarını bozmakta; çalışma sermayesi, yeni yatırımlar ve büyüme için kullanılacak fonların (ek) vergi ve (ek) sosyal güvenlik ödemesi olarak sistem dışına çıkmasına sebep olmaktadır.

e) Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetler Haksız Rekabete Sebep Olur

Rekabetçi bir ekonomik yapının verimliliği artırdığı çok sayıda ampirik çalışmayla desteklenen bir olgudur. Bilindiği üzere, mal ve hizmet piyasalarının regülasyonu, piyasalarda adil ve tam rekabetin yaratılmasını ve korunmasını hedefler. Verimlilik artışının kalıcı biçimde sağlanması, mal ve hizmet piyasalarını düzenleyen bu çerçevenin piyasalardaki rekabeti ne derece koruduğuna bağlıdır. Rekabetçi bir düzenleyici çerçevenin, verimlilik artışını da beraberinde getireceği kabul edilir. Bu kabule göre, yeterince verimli olmayan işletmeler pazar dışına çıkacak, verimli işletmeler piyasadaki diğer işletmelerin pazar paylarına sahip olarak büyüyecekler; verimsiz işletmelerin yerini verimli işletmelerin alması ile ekonominin genel verimliliği artacaktır. Kısacası rekabetçi düzen ne kadar sağlıklı oluşturulursa, ekonominin verimlilik artışı o derece sürekli ve kalıcı olacaktır. Rekabetin piyasalardaki bu olumlu etkisini sınırlayan her türlü engel, ekonominin potansiyel verimliliğine ulaşmasını, dolayısıyla potansiyel büyümesini olumsuz etkileyecektir.²⁷ Buna göre, rekabeti sınırlayan her türlü oluşum ekonominin potansiyel verimliliğine ulaşmasını ve dolayısıyla potansiyel büyümesini olumsuz etkileyecektir. Kayıtdışı ekonomik faaliyetler, bu nitelikte bir sınırlayıcıdır, engeldir. Kayıtdışı ekonominin varlığı rekabetçi düzenden beklenen olumlu sonuçları önlemekte ya da kısıtlamaktadır. Kayıtdışılığın var olduğu bir ekonomide, yeterince verimli ol(a)mayan

²⁶ Hardwick Philip, Bahadır Khan ve John Langmead, **Longman Group UK Ltd. Third Impression**, 1992, s. 295.

²⁷ Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği, **a.g.e.**, s. 30; Maliye Bakanlığı, **a.g.plan**, s. 40.

işletmeler kayıt dışına çıkarak faaliyetlerine devam edebilmek şansını sağlamaktadırlar. Bu suretle kayıtdışı faaliyet gösteren işletmeler, kayıt dışına çıkmak suretiyle elde ettikleri maliyet avantajları ile daha verimli ve daha rekabetçi olan ancak kayıt içinde kalmış işletmelerle rekabete devam edebilmektedirler. Böylece, faaliyetlerini kayıtdışı olarak yürüten işletmeler, kayıt altındaki işletmelerin katlandıkları ek maliyetlere maruz kalmadıklarından, haksız rekabet avantajı elde etmektedirler. Kayıtdışılıktan dolayı kaybolan gelirleri artırmak için artırılan vergiler ve sosyal güvenlik ödemeleri ise, kayıtlı kesim aleyhine adaletsizliğe neden olmaktadır. Böylece ülke ekonomisi ikili bir yapıya bürünmektedir: Kayıt içinde çalışan ve daha verimli firmalar ile kayıtdışında çalışan daha verimsiz firmalar. Bu kalıcı bölünme, ekonominin daha verimli ve daha fazla refah üreten bir yapıya kavuşmasını ve büyüme performansını olumsuz yönde etkilemektedir.²⁸ Yanısıra, sürdürülebilir kalkınma kayıtlılığın artması ile mümkündür. Kayıtdışılığın yaygın olduğu ekonomiler verimsiz yapısı nedeniyle ölçek ekonomisine ulaşamaz ve küresel rekabette tutunamaz²⁹.

f) Kayıtdışı Ekonomik Faaliyetler Sosyal Güvenlik Sistemini ve İşgücü Piyasasını Bozucu Etki Yapar

Kayıtdışı olarak çalışan (daha doğrusu çalıştırılan) nüfus, doğal olarak sosyal güvenlik sisteminin dışında kalmakta, bu da çalışma hayatında sağlıksız bir ortamın oluşmasına ve işgücü piyasasının işleyişinin bozulmasına yol açmaktadır. Yanısıra, kayıtdışı işletmelerde (ilgili yasal ve idari otoritelerin denetim ve kontrolleri yapılamadığından) gerekli iş güvenliği ve sağlık koşulları da sağlanamamakta, iş kazası veya meslek hastalığı riski artmaktadır. Bunların sonucu olarak; toplum sağlığı da olumsuz etkilenmekte; sağlık maliyetleri artmakta; sosyal güvencesi olmayanların zorunlu olarak devletin himayesi altında olmasını (örneğin, Yeşil Kart) zaruri hale getirmektedir. Bu ise, önce kamunun, bilâhare vergi ve sosyal güvenlik ödemelerine ilave yükler getirilmesi sebebiyle kayıt içinde olan birimlerin maliyetlerini artırmaktadır. Yanısıra, kayıtdışı ekonomi, sosyal güvenlik kurumlarının aktüeryal dengelerini de bozmakta, bu kurumların sosyal transferlerini kısıtlamaktadır. Bu ise düşük gelir

²⁸ Maliye Bakanlığı, **a.g.plan**, s. 37-38.

²⁹ TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Ümit Boyner'in "Yeni Türk Ticaret Kanunu: Sorumluluklarınızı Biliyor Musunuz?" Semineri Açılış Konuşması, <http://www.tusiad.org/komisyonlar/sirket-isleri-komisyonu/konusma/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-umit-boynerin-yeni-turk-ticaret-kanunu-sorumluluklarinizi-biliyor-musunuz-semineri-acilis-konusmasi/> (Erişme Tarihi: 26.09.2011)

gruplarının yaşam koşullarını daha da zorlaştırmakta, gelir dağılımındaki eşitsizlik ve sosyal adalet olumsuz yönde etkilenmektedir.³⁰

Öte yandan, aynı net ücretin kayıtlı işletmeler ile kayıtdışı işletmeler arasında farklı işçilik maliyetine sebep olması, bir başka ifadeyle çalışanlara eş ücret verilmesi için katlanılan maliyetlerin farklılığı, kayıtdışı işletmelerin bir miktar daha fazla “net ücret” verebilmesini temin etmekte; bu ise çalışan tercihlerini kayıtdışı işletme lehine değiştirebilmektedir. Bu husus özellikle alt gelir gruplarındakiler için barizdir. Araştırmalar, kayıtlı çalışıp da asgari ücret elde etmek yerine, kayıtdışı çalışıp da asgari ücretin 200-300 TL üzerinde “net gelir” elde etmenin tercih edildiğini göstermektedir. Bu durum, *alt gelir gruplarında olanların elde edecekleri her ilave gelir biriminin marjinal faydasının, daha üst gelir gruplarında olanların elde edecekleri her ilave gelir biriminin marjinal faydasından yüksek olacağı* şeklindeki mikro iktisat teorisi ile de uyumludur.

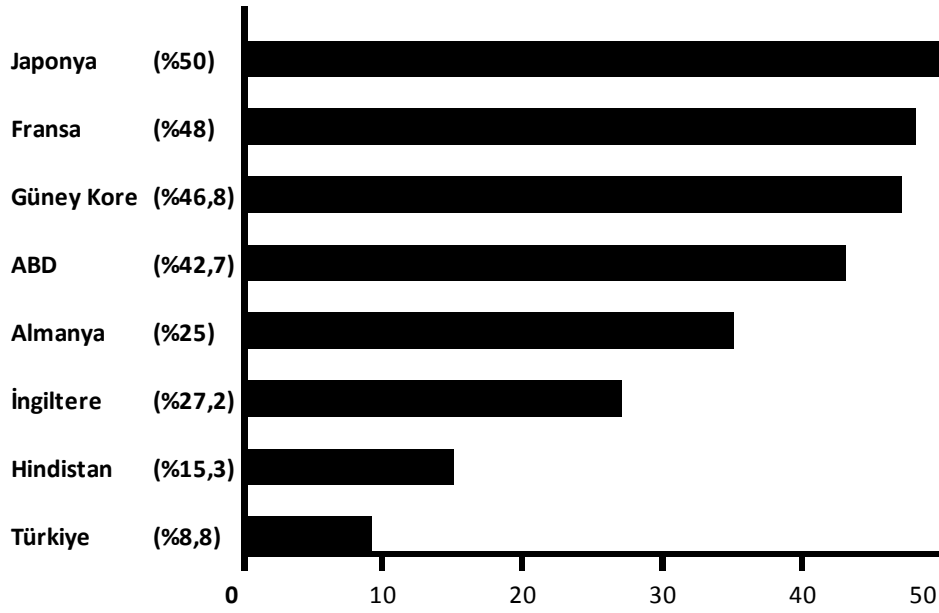
g) Kayıtdışı Ekonomik Faaliyet Gerçekleştiren İşletmeler Finans Kesimiyle Sınırlı İlişkiler Kurabilmekte; Kredi Kullan(a)mamakta Ya da Sınırlı ve Yetersiz Düzeyde Kredi Kullanmaktadırlar

Sermayeye (özellikle yabancı sermayeye) kolayca ulaşabilmek, işletmelerin ölçek ekonomilerine erişebilmeleri için kritik bir husustur. Oysa kayıtdışı çalışan işletmeler, mali tablolarını tutarlı ve gerçek verilerle düzenlemediklerinden güvenilir işletmeler olarak değerlendirilmemekte, finansal kurumlar ve yatırımcılar için uygun bir profil sergileyememektedirler. Bunun sonucu olarak, Türkiye’de KOBİ’lerin yabancı kaynağa (banka kredileri, girişim sermayesi, faktöring, finansal kiralama, melek yatırımcılar, KOBİ borsası) ulaşabilmeleri, OECD ülkelerine oranla kısıtlıdır³¹.

³⁰ Maliye Bakanlığı, **a.g.plan**, s. 37-38.

³¹ Maliye Bakanlığı, **a.g.plan**, s. 3 ve s. 39.

Tablo 3: Çeşitli Ülkelerde KOBİ Kredilerinin Toplam Krediler İçindeki Payı

Kaynak: Maliye Bakanlığı, **Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008-2010**, Ankara, 2008, s. 3., s. 16

Büyük işletmelerin kredilendirilmesinde mali tablo ve proje analizleri yapılabilirken, KOBİ'lerin çoğunlukla sağlıklı mali tablolara sahip olmaması ve KOBİ'lere ilişkin bilgi edinmedeki zorluklar nedeniyle, işletmenin ve işletme sahibinin/sahiplerinin geçmiş kredi, çek ve senet ödeme bilgileri, teminat çeşidi ve tutarı, bankayla olan ilişkisi gibi bilgiler daha önemli hale gelmektedir. Bu durum, kârlı projesi olan ancak ölçek ve teminat açısından yetersiz olan veya yeni kurulmuş, daha önce kredi kullanmamış bazı işletmelerin kredi alamaması sonucunu doğurmaktadır³²; KOBİ'lerin ayakta kalabilmek için fason üretim yapan işletmelerine dönüşmesine ve bazı faaliyetlerini kayıtdışına kaydırmasına sebep olmaktadır³³. Örneğin, Laleli Bölgesi'ndeki ticari faaliyetlerin %100'ü kayıtdışı bir şekilde gerçekleştirildiğinden dolayı bankacılık sistemi bölge ile olan ilişkilerinde hep temkinli davranmış, bu davranış şekli ise bölge esnafının ticari faaliyetlerini neredeyse bankasız gerçekleştirmeye itmiştir³⁴.

³² Aycan Yüksel, **Türkiye'de KOBİ'lerin Banka Kredilerine Erişimi** (Uzmanlık Tezi), T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı – Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, Haziran 2011, s. 24-25.

³³ Maliye Bakanlığı, **a.g.plan**, s. 3 ve s. 16.

³⁴ ELC Early Warning Department, **a.g.r.**, s. 2.

h) Kurumsallaşamama

İşletmeler büyüdükçe aile bireylerinin işletmenin tüm fonksiyonlarını kontrol etmeleri ve onları yönlendirmeleri mümkün olamamaktadır. Ayrıca aile işletmelerinde nesil değişimi ile birlikte aile bireyleri arasında çatışmalar çıkmakta; işletmeyi yöneten baskın gücün (işletmenin kurucusunun ya da aile reisinin) sistemden çıkması ile birlikte aile bireyleri arasında çekişmelerden veya aile bireylerinin yapılan işlere tam hâkim olamamalarından dolayı çatışma yaşanmakta ve nihayetinde birçok aile işletmeleri ikinci kuşağa dağılmaktadır. Çeşitli sebeplerden dolayı aile işletmelerinin %70'i ikinci kuşağa, %90'ı üçüncü kuşağa geçmeden yok olmaktadır. Genel olarak bu durumun işletmelerin kurumsallaşmanın gereklerini tam olarak yerine getirememiş olmalarından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Kurumsallaşma teorisi örgütsel varlığın ve devamlılığının nedenleri ve sonuçları üzerine odaklanır ve kurumsallaşma, tekrarlanan eylemlerin ve alışkanlıkların topluluklar içerisinde standart hale gelmesi ya da uyulması gereken kurallar anlamı taşır. İşletmeler için yaşamsal bir öneme sahip olan kurumsallaşma; bir işletmenin kişilerden bağımsız olarak kurallara, standartlara, prosedürlere sahip olması, değişen çevre koşullarını takip eden sistemleri kurması ve gelişmelere uygun olarak organizasyonel yapısını oluşturması, kendisine özgü iletişim ve iş yapma yöntemlerini kültür haline getirmesi ve böylece diğer işletmelerden farklı ayırt edici bir kimliğe bürünmesi sürecidir. Kurumsallaşmada kişiler yerine tüzel kişilik ön plana çıkartılarak ve bireylerden bağımsız, modern iş ve işletmecilik anlayışı üzerine bir sistem kurularak; bu sistemin organizasyon yapısına, işletme politikalarına ve kültürüne; yönetim, insan kaynakları, tedarik, üretim, pazarlama, finansman ve araştırma geliştirme gibi işletme fonksiyonlarına taşınması, bunlara hâkim kılınması ve böylece bir işletmenin tüm fonksiyonlarının ve süreçlerinin belirli kurallar ve sistematik içerisinde kendiliğinden yürür hale getirilmesidir. Kurumsallaşmanın en temel felsefesi işlerin ve süreçlerin kişiye değil bir modele dayandırılmasıdır. İşler ve süreçler bir modele dayandırıldığında işletmenin yöneticilerin ve sahiplerinin kimler olduğu işletmenin devamı için pek bir anlam ifade etmez. Buna göre kurumsallaşma, işletmenin belirli amaç ve hedefler doğrultusunda, belirli ilke ve değerler çerçevesinde yönetilmesidir. Bu amaç ve hedefler öylesine güçlü ve çekici, ilke ve değerler öylesine sağlam ve bağlayıcıdır ki, firmanın mevcut yöneticileri kendilerini bunlara uygun hareket etmek zorunda hissederler. Diğer bir ifade ile bunlar, yöneticilerin kişilik ve kararlarından etkilenmeyen kavramlardır. Bu kavramlar, vizyon, misyon, ilke ve değerlerden

oluşur. Belirlenen amaç, ilke ve değerler işletme yöneticileri dâhil işletmede çalışan herkesi bağlar³⁵. Kurumsallaşan işletmeler şeffaf hale gelirler, paydaşlarına hesap verebilirler. Bu ise anılan işletmelere gerek ulusal gerekse uluslararası alanda duyulan güveni artırır, işletmelerin küresel rekabete uyumunu ve entegrasyonunu kolaylaştırır.

Ancak kayıtdışı işletmeler, kurumsallaşmanın ön şartı olan güvenilir ve “hesap verilebilirlik” ile “şeffaflık” prensiplerini temin edecek kayıt düzeninden yoksundurlar. Bu sebeple kurumsallaşma sürecinin daha başında bile olmadıkları söylenebilir. Ayrıca, taşıdıkları vergi ve diğer yükümlülüklerle ilgili riskler ve şeffaf olmayan yönetim şekilleri de kurumsallaşmalarını mümkün kılmamaktadır³⁶. Bunun getireceği en temel tehdit ise, yukarıda da belirtildiği üzere işletme ömrünün kısalığıdır. Yanısıra, başta finansal kurumlar olmak üzere; tedarikçiler, müşteriler, potansiyel ortaklar gibi üçüncü taraflarda oluşacak güvensizlik ve birlikte iş yapmama eğilimi, kayıtdışı işletmelerin verimliliğini ve rekabet gücünü kısıtlamak, büyümelerini engellemek istidadındadır.

i) Kayıtdışı Ekonomi, Bireyler/İşletmeler ile Kamu Otoriteleri Arasındaki Güven İlişkisini Bozar, Gönüllü Uyum Zedeler

Kayıtdışılığın psikolojik bir sonucu, sisteme güvenen ve gönüllü uyum gösteren bireyler/işletmeler ile kamu otoriteleri arasındaki güven ilişkisini bozması ve gönüllü uyumu zedelemesidir. Kayıtdışılık sebebiyle yasal ve idari izinler alınmadan, vergi başta olmak üzere kamusal yüklerle katlanılmadan gerçekleştirilen faaliyetler, yasalara ve idareye duyulan güvenin azalmasına sebep olur; “gönüllü uyan” kişi ve kurumların yasal ve idari düzenlemelerin dışına çıkma istek ve çabalarını teşvik eder. Bu ise, uzun vadede gönüllü uyumun azalması ve vergiye karşı direncin artması sebebiyle bir yandan vergi toplama maliyetlerini artırmak, diğer yandan vergi gelirlerini azaltmak suretiyle makro ekonomik sonuçlar yaratır.

³⁵ İrfan Yazıcıoğlu ve Hakan Koç, **Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 21/2009, s. 499-500.

³⁶ Maliye Bakanlığı, **a.g.plan**, s. 3 ve s. 39-40.

B) Kayıtdışı Ekonomi'nin Bireyler/Firmalar Yönünden Maliyetleri

a) Ölçek Ekonomilerinden Yararlanamama, Verimliliği Artıramama

Kamunun tespit, takip ve denetiminde kaçmak için “görünmez” olmayı tercih eden kayıtdışı işletmeler, ihtiyaçları olan modern ekipmanları alarak yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar. Belirli bir faaliyette uzmanlaşarak kısıtlı bir bölgede aktif olmak isteyen bir işletme için küçük kalmak doğru bir karar olabilir; ancak, küçük kalmanın ölçek ekonomilerinden faydalanamama, verimliliği artıramama ve rekabet gücünü geliştirememesi gibi olumsuzlukları da bulunmaktadır. Küçük ölçeklerde kaldıkları sürece, kayıtdışı işletmelerin ölçek ekonomisinden yararlanmaları ve orta ve uzun vadeli büyümelerini sağlayacak kurumsal ve beşeri kaynakları yaratıp geliştirmeleri güç, çoğu zaman imkânsızdır. Ölçek ekonomileri dâhilinde kapasite artırarak birim maliyetlerini düşürmek ve bu sayede daha verimli üretim yaparak rakiplerine üstünlük sağlamak isteyen kayıtdışı bir işletme, kayıtdışı kalmaya devam etmek istediğinde, doğal olarak bu amacından feragat etmekle karşı karşıya kalmaktadır.³⁷

b) Korunma Maliyetleri

Kayıtdışında faaliyet gösteren işletmeler, bu faaliyetlerinin sürdürülebilirliği için ilgili kamu görevlilerinin tacizlerine açıktırlar³⁸ ve başta rüşvet olmak üzere çeşitli maliyetlere katlanırlar. Hernando de Soto'nun araştırmasına göre, kayıtlı firmalar gayrisafi gelirlerinin sadece %1'i kadar rüşvet öderken, kayıtdışı firmalar gayrisafi gelirlerinin %10-%15'i kadar (kamu görevlilerine) rüşvet ödemektedirler³⁹. Dünya Bankası'nın gerçekleştirdiği bir ankete göre ise, gelişmekte olan ülkelerde kayıtdışı çalışan işletmelerin kamu görevlilerine ödedikleri rüşvetler bu işletmelerin yıllık gelirlerinin %20'sine kadar çıkabilmektedir⁴⁰.

c) Yakalanma Maliyetleri (Cezalar)

Kayıtdışında faaliyet gösteren işletmeler, bu faaliyetlerinin kamu idareleri tarafından tespit edilmesi halinde ağır cezalarla karşı karşıya kalırlar. Bu cezalar, vergi ve sosyal güvenlik bazlı ceza ve faizler olabildiği gibi, adli yargının hükmettiği para cezaları ve hürriyeti bağlayıcı

³⁷ DRT Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş., **Kayıtdışı Ekonomi – Türkiye Serüveni**, CEO Serisi, İstanbul, 2007, s. 4.

³⁸ Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği, **a.g.e.**, s. 30; Maliye Bakanlığı, **a.g.plan**, s. 36.

³⁹ Çetintaş, **a.g.m.**, s. 11.

⁴⁰ Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği, **a.g.e.**, s. 30; Maliye Bakanlığı, **a.g.plan**, s. 36-37.

cezalar da olabilmektedir. Kayıtdışı işletmelerin genel karakteristiği, yaratılan fonların nakit olarak tutulmayıp, fiziksel sermayeye dönüştürülmesidir. Bu husus, kayıtdışı işletmelerin büyüme modelini teşkil eder. İşte bu nedenle, kayıtdışı işlemlerin idari otoriteler tarafından tespit edilmesi ve parasal müeyyideye bağlanması halinde, bu durum anılan işletmeler için kötü bir sürpriz olur ve adeta soğuk duş etkisi yapar. Yakalanan firmalar genellikle fiziksel sermaye stoklarından ya da üretimlerinin önemli bir kısmından vazgeçmek zorunda kalırlar⁴¹. Yanısıra, yakalanma riskinin realize olması halinde danışmanlık, avukatlık ve yargılama giderleri, parasal müeyyidelerin üzerine eklenerek, kayıtdışı işletmenin maliyetini daha da artırır.

d) Kamu Hizmetlerinden Yararlanamama

Kayıtdışında faaliyet gösteren işletmeler, bu faaliyetlerini kamu idarelerinden gizlediklerinden, kamusal kimi hizmetlerden yararlanmayı da talep edemezler. Örneğin, kayıtdışı ticari faaliyetlerden kaynaklanan tahsili gecikmiş alacaklarını icra ve yargı organları nezdinde takip etmekte müteredit kalırlar. Yapılmış ticari sözleşmelerini yargı yoluyla icra edemediklerinden, bu sözleşmelerin hem değerleri hem de sağlayacağı faydalar önemli ölçüde azalmış olur. Gayrimenkul üzerine yapılabilen sınırlı aynı hak tesislerinden (ipotek, haciz vs.) kaçınırlar. Tüm bunlar kayıtdışı işletmelerin risk yönetimi imkânlarını sınırlar ve riskin realize olması halinde ciddi maliyetlere katlanırlar.⁴² Bu risklerden kaçınmak isteyen kayıtdışı girişimciler tanıdıkları firmalarla iş yapmayı tercih ederler. Böylece potansiyel pazarlarını daraltmış ve büyüme kapasitelerini yapay olarak sınırlandırmış olurlar.⁴³

Kayıtdışı işletmelerin kamu hizmetlerinden yararlanamaması belirtilenler ile sınırlı değildir. Kayıtlı işletmeler kamu otoritelerinden ve kayıtlılığı ön koşul sayan kurumlardan (deyim yerindeyse) göğsünü gere gere iş ve hizmet talep edebilir iken; kayıtdışı işletmeler görünür/bilinir olmak kaygısıyla bundan feragat etmektedirler. Bu kapsamda işyerinin ve aktiflerin sigorta ettirilmesi; üretim sürecinin ve ürünlerin kalite belgelerine bağlanması; marka, buluş, patent, coğrafi işaret gibi gayri maddi hakların iktisabı ve kullanımı gibi

⁴¹ Çetintaş, **a.g.m.**, s. 11.

⁴² Kayıtdışı işletmeler kamu ve hukuk düzeninden talep edemedikleri takip ve tahsil hizmetini, gayri resmi organizasyonlara -tabii ki bedeli karşılığında- yaptırmaktadırlar. Bu ise kayıtdışı fakat yasal olan faaliyetlerin, kayıtdışı fakat kriminal olan faaliyetleri desteklemesi, böylece –geniş anlamıyla- kayıtdışı ekonominin daha da büyümesi sonucunu doğurmaktadır.

⁴³ DRT Bağımsız Denetim ve Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik A.Ş., **a.g.e.**, s. 4.

unsurlar sayılabilir. Bunlardan yararlanamamak ise çeşitli riskler doğurur. Örneğin, kayıtdışılık sebebiyle işyeri çalışma ruhsatı için başvuramayan ve ruhsat alamayan bir işletme varlıklarını (işyeri, makine-teçhizat, mal vb.) sigorta da ettiremez. Bu ise bir yandan işletmenin karşılaşacağı yangın, deprem, su basması, makine kırılması vb. risklere karşı korunmasız olmasına ve sınırlı olan çalışma sermayesinin tehdit altında kalmasına diğer yandan sigorta sektörünün yeterince gelişmemesine neden olur.

e) Kredilere Erişim İmkânının Kısıtlılığı

Kayıtdışı işletmeler ya hiç (resmi) kayıt tutmazlar ya da tuttıkları kayıtlar gerçek durumu yansıtmadığından bu kayıtlara dayanılarak çıkarılan mali tablolar da gerçek durumu yansıtmazlar, işletmenin mali bünyesi ve performansı hakkında yeterli bilgi vermezler. Finansal kurumlar, genelde KOBİ olan bu işletmelerin mali tablolarına güvenmez ve kredi kullandırmaktan sarfı nazar ederler. Finansal kurumlardan ve yanısıra hükümetler ve kamu kuruluşları tarafından hazırlanan kredi ve iş destek programlarından da faydalanamayan kayıtdışı işletmeler finansman ihtiyaçlarını resmi olmayan kredi organizasyonlarından (tefe piyasasından) sağlarlar. Bu krediler genellikle kısa dönemli, pahalı ve zamanında ödeyememe halinde can güvenliğini dahi tehdit eden yaptırımlara tabidir.

f) Teşviklere Erişim İmkânının Kısıtlılığı

Bilindiği üzere, kamu, kalkınma planları ve yıllık programlarda öngörülen hedefler ile uluslararası anlaşmalara uygun olarak, tasarrufları katma değeri yüksek yatırımlara yönlendirmek, üretimi ve istihdamı artırmak, yatırım eğiliminin devamlılığını ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak, uluslararası rekabet gücünü artıracak teknoloji ve araştırma-geliştirme içeriği yüksek büyük ölçekli yatırımları özendirmek, doğrudan yabancı yatırımları artırmak, bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermek, çevre korumaya yönelik yatırımlar ile araştırma ve geliştirme faaliyetlerini desteklemek amacıyla, yatırımcılara gümrük vergisi muafiyeti, katma değer vergisi istisnası, vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, yatırım yeri tahsisi, faiz desteği gibi yardımlar sağlamaktadır.⁴⁴ Pek tabii olarak bu destek unsurlarından yararlanmanın ilk koşulu, sistem içinde yer almak ve kayıtlı olmaktır. Kayıtdışı işletmeler ise

⁴⁴ 16 Temmuz 2009 tarihli ve 27290 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2009/15199 sayılı **Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar** ile 28 Temmuz 2009 tarihli ve 27302 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan **Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Kararın Uygulanmasına İlişkin Tebliğ (Tebliğ No: 2009/1)**.

bu nitelikleri haiz olmadıklarından sözkonusu desteklerden bırakın yararlanmayı, başvurmak imkânına dahi sahip değillerdir.

g) “Çift Kayıt” Zorunluğu ve Yönetememe Problemi

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler bütünüyle kayıtdışı olduğunda işletmenin hesap durumunu takip etmek, mali durumunu ve performansını izleyebilmek için tek bir defter yeterli olacaktır; ancak bu defter yasal defter olmayıp, *gayri resmi muhasebeyi* içeren özel defter ya da el defteridir. Ancak işletmenin bir kısım faaliyetleri kayıt altında ve fakat bir kısmı kayıtdışı ise bu defa çift kayıt (defter) tutulması zaruri hale gelecektir: (i) *Resmi muhasebeyi* içeren yasal defter, (ii) *Gayri resmi muhasebeyi* içeren özel defter.

Çift kayıt ya da paralel muhasebe, başlangıçta yürütülebilir ve konsolide edildiğinde işletmenin mali durumu ve performansı hakkında bir fikir verebilir. Aynı şekilde özel defter ile işletmenin faaliyeti yürütülebilir. Ancak, faaliyet hacmi arttıkça ve işbölümü başladıkça bu işletmeler “*patronun cebi, şirketin kasası*” mantığı ile yönetilemez hale gelir. Bu defa, kamu kurumlarından korkmaya ve kamu görevlilerinin şantajlarına, çalışanlardan tedirgin olmak eklenir. Kişisel mesaimiz sırasında, vergi idaresine yansıyan ihbarların önemli kısmının kayıtdışı işletmelerin çalışanlarından gelen ihbarlar olduğu gözlemlenmiştir. Yanısıra, işletmelerde rastlanan yolsuzluk ve suiistimallerin önemli kısmının kayıtdışı işletmelerde olduğu; yasal kayıtları eksik ve yanıltıcı olan bu işletmelerin aktiflerine kimi çalışanların ellerinin uzandığı ve fakat işletme sahibinin bunu ortaya çıkaracak mekanizmalara sahip olmadığı görülmektedir.

Öte yandan, çift kayıt ya da özel defter, muhasebenin temel ilke ve prensiplerine, ulusal ya da uluslararası muhasebe standartlarına uygun olarak tutulmadığından, işletmenin gerçek durumunu, performansını, ticari ya da sınai maliyetlerini gösterecek nitelikte değildir. Üstelik, resmi muhasebe verileri gerçek dışı, eksik ya da hatalıdır. Bu şartlar altında maliyetlerin doğru olarak tespit edilebilmesi, doğru fiyatlandırma yapılabilmesi ve buradan giderek piyasa ortamında rekabet edilebilmesi güç hatta imkânsızdır.

Son olarak ikili kayıt sistemini izleyen işletmelerin, resmi muhasebeden hareketle çıkarılan mali tabloları gerçek durumu yansıtmadığından (gerek aktif-pasif gerekse gelir tablosu

olduğundan küçük gösterildiğinden) bu işletmelerin kredibiliteleri zayıflar ve finansmana erişim imkânları kısıtlanır.

h) İş Güvencesi Olmaması

Her ne kadar kayıtdışı ekonominin varlığı ilave istihdam yaratması yönünden bir fayda olarak değerlendirilse de; kayıtdışı sektörde çalışanların işlerinin sürdürülebilirliğinin yasal teminata ve yargının koruyuculuğuna bağlanamaması suretiyle iş güvencelerinin olmaması bireyler yönünden temel bir maliyet halini almaktadır. Kayıtdışı işletmeler çalışanları ile İş Kanunu'nun hükümlerine uygun akitler yapmaktan kaçınırlar. Yanısıra, bu işletmelerde sendikal harekete de rastlanılmaz; teşebbüs eden işçiler, işverenin sadece bir sözü ile işlerini kaybederler. Oysa, sendikal hareketin ve toplu sözleşmenin olduğu yerde kayıtdışı istihdam olmaz; ücretler ve çalışanlar gerçek tutarları ve sayıları ile kayıtlara girer. İş sözleşmelerinin ve sendikal hareketin olmadığı işyerlerinde, iş güvencesinden söz edilemez.

i) Sosyal Güvenlik Sistemi'nin Dışında Kalmak

Kayıtdışı istihdam edilenler yönünden en temel maliyetlerden birisi sosyal güvenlik sisteminin dışında kalmaktır. Kayıtdışı işletmeler, gerek işyerlerini gerekse çalışanlarını her türlü kamu kurumundan gizlemek eğilimindedir ve bu bağlamda Sosyal Güvenlik Kurumu'na da bildirimde bulunulmaz, sosyal güvenlik ödemeleri yapılmaz. Bu işçiler terminolojide "kaçak işçi" olarak adlandırılmaktadır. Kaçak çalışan işçi, hastalandığında SSK'nın sağlık tesislerinden yararlanamaz ve geçici işgöremezlik ödeneği alamaz; işçinin bakmakla yükümlü olduğu kişilere sağlık hizmeti verilmez; iş kazasına uğradığında veya meslek hastalığına yakalandığında SSK'nın sağlık hizmetlerinden yararlanamaz, geçici işgöremezlik ödeneği alamaz; kendisi veya eşi doğum yaptığında, SSK'nın hizmetlerinden yararlanamaz; kendi doğum yapıyorsa, doğum öncesi ve doğum sonrası ücretli iznini kullanamaz; sakatlanırsa malullük aylığı, yaşlandığında emekli aylığı alamaz; öldüğünde, bakmakla yükümlü olduğu kişilere aylık bağlanmaz; işsiz kaldığında işsizlik ödeneği alamaz; İş Kanunu'nun kendisine sağladığı ihbar ve kıdem tazminatı, haftalık çalışma süresi, yıllık ücretli izin olanaklarından faydalanamaz⁴⁵.

⁴⁵ Türk-İş, **Kayıtdışı İstihdam ve Yabancı İşçi Çalıştırılmasının Önlenmesi**, www.kayitdisiekonomi.com/files/calisma_meclisi_Kayitdisi_istihdam.doc (Erişme Tarihi: 29.09.2011)

j) İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları

Yukarıda da belirtildiği gibi, kayıtdışı işletmelerde (ilgili yasal ve idari otoritelerin denetim ve kontrolleri yapılamadığından) işçi sağlığı ve iş güvenliğine yönelik politika ve uygulamalar, uygun çalışma koşulları hayata geçirilemez. Bu durum çalışanların ruh ve beden sağlıklarının bozulmasına, iş kazası veya meslek hastalığı riskinin artmasına, bunlar sebebiyle uzun süreli ya da sürekli olarak üretim güçlerini kaybetmelerine sebep olur. Yanısıra, bu risklerin realize olması halinde sosyal güvenlik kurumlarından sağlık hizmeti alınamaması ve malulen emeklilik imkânının bulunmaması, ekonomik olarak zayıf olan çalışanların belki de yaşamlarının sonuna dek hasta/sakat ve gelirsiz kalmalarına sebep olmaktadır. Bunun toplum için sosyal maliyeti bir yana, bireyler için en temel tehdit ve maliyet olduğu aşikârdır.

k) Kayıtdışı Ekonomi Tüketici Haklarının Kullanımını ve Gelişmesini Engeller

Günümüzde tüketici hakları; temel ihtiyaçların karşılanması hakkı, güven duyma, bilgi edinme, seçebilme, temsil edilme, tazmin edilme, eğitime, çevresel tehlikelerden korunma gibi sekiz temelde tanımlanmaktadır.⁴⁶ Nitekim, bu temelden hareketle düzenlendiği anlaşılan 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un 1'inci maddesinde, Kanun'un amacı, *kamu yararına uygun olarak tüketicinin sağlık ve güvenliği ile ekonomik çıkarlarını koruyucu, aydınlatıcı, eğitici, zararlarını tazmin edici, çevresel tehlikelerden korunmasını sağlayıcı önlemleri almak ve tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini özendirmek ve bu konudaki politikaların oluşturulmasında gönüllü örgütlenmeleri teşvik etmeye ilişkin hususları düzenlemek* olarak ifade edilmiştir.⁴⁷ Bu haklardan yararlanabilmenin en temel koşulu ise, tüketicinin alış-veriş yaptığını gerek idari gerekse yargı organları nezdinde kabul görecektir. Belgelere dayandırarak ispatlayabilmesidir. Bunun, kayıtdışı üretim-ticaret zincirinin sonucunda belgesiz olarak iktisap edilen mallar için temin edilemeyeceği açıktır. Yanısıra, kayıtdışı olmak sebebiyle gayri sıhhi şartlarla üretilen malların kendisinden beklenen faydayı tam olarak sağlayamaması ve ayrıca çeşitli sağlık problemlerine sebep olmak suretiyle tüketici ekonomisini zedelemesi söz konusu olabilmektedir.

⁴⁶ <http://www.hakkinda-bilgi-nedir.com/tuketici-haklari-nedir+tuketici-haklari-hakkinda-bilgi> (Erişme Tarihi: 29.09.2011)

⁴⁷ "Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun (4077 S.K.)", Mad. 1, Resmi Gazete, 22221, 8 Mart 1995.

C) Kayıtdışı Ekonomi'nin Makro Ekonomi Yönünden Faydaları

a) Kayıtdışında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Rekabet Güçleri Artar; Fiyatları Düşürür

Kayıtdışı ekonomi, üretimde esnekliğin ve rekabetin sağlanmasına yardımcı olur. Emek-yoğun üretimin yüksek maliyetli olması sebebiyle sermaye-yoğun üretimle rekabet edememesi genel bir doğru iken; kayıtdışı işletmelerin vergi ve sosyal güvenlik tasarrufları, bunların maliyetlerini azaltır ve rekabet güçlerini artırır. Bu ise, fiyatların (görece) düşmesine neden olur.

b) Kayıtdışı Faaliyetler Ekonomiye Dinamizm Kazandırır ve Sermaye Birikimi ile Büyümeyi Hızlandırır

Kayıtdışı olmanın/kalmanın temel güdülerinden birisi vergi yükünden tasarruf etmektir. Bir anlayışa göre, vergi oranlarının yüksekliği, emeğin vergi sonrası marjinal ürününü azaltır ve işe yoğunlaşmayı zayıflatır; bu nedenle toplam mal arzı daralır. Yanısıra, yüksek vergi oranı, vergi sonrası yatırımlara yönlendirilecek getiriye azaltır, toplam yatırım talebinde düşme yaratır. Yüksek vergi oranları insanları piyasa faaliyetlerinden uzaklaşabileceği ikamelere ve vergilenmemiş alanlara, boş zaman gibi veya gelirin bildirilmediği kayıtdışı ekonomiye yöneltir⁴⁸.

Servetlerini ve gelirlerini kayıt dışına çıkararak daha az vergi ödeyen (ya da hiç vergi ödemeyen) kayıtdışı ekonomi aktörleri, vergiyi oto-finansman yöntemi olarak kullanarak büyümelerini sürdürebilmektedirler. Ekonomik büyümenin öncelikli tercih olduğu bir ülkede; eğer alınan vergilerle devlet tarafından yaratılan büyüme, bu vergiler kişilerin elinde kalsaydı sağlanacak büyümeden daha düşük ise, kayıt dışı çalışmanın olumlu sonuçlar yarattığı ileri sürülebilir⁴⁹.

Kayıtdışı ekonomi yanısıra; (i) fiyat istikrarının sağlanmasına, (ii) ekonominin tam istihdam düzeyinde devamlı dengede bulunmasına, (iii) üretilen mal ve hizmetlerin toplam arz ve talebi arasında denge sağlanmasına ve (iv) üretim faktörlerinin tam kullanılmasına olumlu

⁴⁸ Robert J. Barro, *Macroeconomics*, John Willey and Sons, 2. Baskı, 1987, s. 360.

⁴⁹ Fazlı Çilingir, *Kayıt Dışı Ekonominin Makro Ekonomik Yapı ve Politikalara Etkileri ile Kayıt Dışı Ekonominin Kayda Alınması Amacıyla Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapan 4369 Sayılı Kanunla Getirilen Düzenlemeler*, LXXXIX-19/20-19 sayılı ve 15.09.2000 tarihli Bilim Raporu (Yeterlik Etüdü), T.C. Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanları Kurulu, 2000, s. 57; Us, a.g.e., s. 14.

katkı sağlamak suretiyle ekonomik istikrarın sağlanması ve sürdürülmesine destek olur. Kayıtdışı sektörlerde bürokratik işlemler ve kamunun düzenleyici müdahaleleri olmadığından üretim hem daha ucuz, hem daha fazladır. Üretimin artması ekonominin arz kapasitesini, üretimin ucuz olması ise genel talebi olumlu yönde etkiler. Yanısıra, kayıtdışı çalışanların ve girişimcilerin elde ettikleri gelirler harcamaya dönüşerek toplam talebi artırır. Bu yolla, kayıtdışı ekonomi, kapasite kullanımını artırıcı yönde işlev görür. Ayrıca, kayıtdışı üretim, kayıtlı ekonomiye paralel olarak faaliyet gösterdiğinden, kayıtlı ekonomide oluşacak olumsuz konjonktürel dalgalanmaların etkileri nispeten hafifler. Yanısıra, kayıtdışı ekonomide kullanılan fonların yaratacağı çoğaltan etkisi, kamusal düzenlemelerin olmaması nedeniyle kayıtlı ekonomidekinden daha fazladır. Çoğaltan etkisinin fazla olması, tasarrufların yatırıma yönlendirilmesinin süratini ve oranını artırır. Bu durum ekonomiye canlılık getirerek büyüme hızını yükseltir.

Kayıtdışı ekonominin büyüme üzerinde olumlu etki yaptığı ampirik araştırmalar ile de desteklenmektedir. Akalın ve Kesikoğlu tarafından, Türkiye’de kayıtdışı ekonominin 1970-2005 dönemi için tahmini ve büyüme ile arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla yapılan bir çalışmada kayıtdışı ekonomiden büyümeye yönelik bir nedensellik ilişkisi olduğu gözlenmiş, kayıtdışı ekonominin büyüme üzerinde pozitif bir etki meydana getirdiği görülmüştür⁵⁰.

Ayrıca, kayıtdışı ekonomik faaliyetler sonucunda elde edilen fonlar, menkul kıymetler borsası ve banka sistemi kanalıyla kayıtlı ekonomiye kaynak sağlar.⁵¹ Bu da kayıtlı işletmelerin yatırımların finansmanına ve büyümelerine olumlu etkiler yapar.

c) Kayıtdışı Faaliyetler Ekonomide Canlılık Yaratır

Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerden elde edilen gelirin önemli bir kısmı kayıtlı ekonomiye kanalize olur ve böylece kayıtlı ekonomiyi de olumlu etkiler. Bir ekonomide önemli olan gelir yaratılmasıdır. Eğer yaratılan bir gelir varsa, bu gelir bir şekilde harcanır ya da servet olarak finansal sisteme girer. Almanya ve Avusturya’da yapılan çalışmalar, kayıtdışında elde edilen gelirlerin %66’sının doğrudan kayıtlı ekonomide harcandığını

⁵⁰ Gülsüm Akalın ve Ferdi Kesikoğlu, **Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi**, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, 2007, s. 71-87.

⁵¹ Çilingir, a.g.r., s. 54-55.

göstermektedir⁵². Harcamaların yapılması ise kayıtlı olsun olmasın ekonominin genelinde canlılık yaratır. Yanısıra, kayıtdışı faaliyet gösteren işletmelerin giderek büyümelerinin tabii bir sonucu olarak tedricen kayıtlı hale gelmeleri neticesinde kayıtdışı yaratılan gelir eninde sonunda kayıtlı hale gelecektir.⁵³

d) Kayıtdışı Faaliyetler İstihdamı Artırır

Gelişmekte olan ekonomiler açısından şehirli emek gücüne yeni ve hacimli girişlerin kendi istihdamlarını yarattıkları veya küçük ölçekli aile mülkiyetli teşebbüslerde çalıştıkları görülür. Kendi kendini istihdam edenler; işportacılık, seyyar satıcılık, ayakkabı boyacılığı vb. işler yaparlar. Diğerleri; küçük ve orta ölçekli işletmelerde düşük vasıflı işler bulurlar. Yapılan çalışmalar gelişmekte olan ekonomilerde şehirli iş gücünün %20-70'inin (ortalama % 50'sinin) kayıtdışı işlerde ya da işletmeler de çalışmakta olduğunu göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde şehir nüfusunun öngörülemeyen (kestirilemeyen) büyüme oranı ve şehrin kayıtlı ekonomisinin ilave işgücünü absorbe etmekteki başarısızlığı, kayıtdışı ekonominin büyüyen işsizlik problemine deva olmak fonksiyonunu daha da önemli hale getirmektedir.⁵⁴ Nitekim, Dünya Bankası raporlarında kayıtdışı ekonominin yoksulluk sorununa geçici bir çözüm olacağı vurgulanmakta, Uluslararası Çalışma Örgütü raporlarında da gelişmekte olan ülkelerin kalkınma politikalarında kayıtdışı girişimciliğin önemine işaret edilmektedir⁵⁵.

Öte yandan, kayıtdışı ekonomide istihdam edilen çalışanların önemli bir kısmı, kayıtlı ekonomik birimlerce kabul edilemeyecek nitelikte vasıfsız ya da düşük vasıflı çalışanlardır. Kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin varlığı; bu nitelikteki çalışanların istihdam dışı kalması, gelir elde edememesi ve harcama yapamaması gibi esasen makro ekonomik nitelikteki ve sosyal sonuçları da olan bir dizi tehdidi kısmen de olsa ortadan kaldırır.⁵⁶

⁵² Türkiye Sanayicileri ve İşadamları Derneği, **a.g.e.**, s. 30; Maliye Bakanlığı, **a.g.plan**, s. 43-44.

⁵³ Çilingir, **a.g.r.**, s. 59.

⁵⁴ Altuğ, **a.g.m.**

⁵⁵ Neşe Algan, **Türkiye'de Kayıtdışı Sektör: Boyutları, Etkileri ve Kayıtdışı Sektörü Küçültme Konusunda Öneriler**, İşveren Dergisi, Ağustos 2004.

⁵⁶ Us, **a.g.e.**, s. 14-15.

e) Kayıtlı Ekonomide Faaliyet Gösteren İşletmelerin Kayıtdışı Ekonomi Kaynaklı Maliyet Avantajları

Kayıtlı ekonomide faaliyet gösteren işletmeler, kayıtdışı faaliyet gösteren iktisadi birimler tarafından üretilen mal ve hizmetleri (kimi zaman) girdi olarak kullanmaktadırlar. Bu girdiler, kayıtdışında kalmanın yarattığı maliyet avantajı ile kayıt içinde üretilenlere göre daha ucuz olduğundan, kayıtlı işletmelerin üretim maliyetleri olumlu yönde etkilenmektedir.

Öte yandan, kayıtdışı işletmelerin çıraklık/egitim/yetiştirme süreci kayıtlı işletmelere göre çok daha düşük maliyetlidir. Bu sebeple, ülkenin insan gücü yetiştirme maliyeti de daha düşük olur. Kayıtdışı sektörde yetişen ve daha sonra kayıtlı işletmelere transfer olan işgücünün yetiştirilmesi için yapılan maliyete katlanmamış olması, kayıtlı işletmeler için artı değer anlamındadır.

f) Kayıtlı Ekonomilerde Verimsiz Olduğu İçin Yapılmayan Kimi İktisadi Faaliyetler Kayıtdışı İktisadi Birimler/İşletmeler Tarafından Yapılmakta, Bu Yolla Reel Üretime Katkı Sağlanmaktadır

Kimi ekonomik faaliyetler kayıtlı işletmeler için rantabl değildir. Kayıt içinde olan işletmeler ekonomik ve yönetsel sebeplerle bu tür faaliyetleri yapmaktan imtina ederler. Bunlar arasında atık toplama ve geri dönüşüm sayılabilir. Oysa bu faaliyet sonucunda üretimde görece daha az hammadde kullanılması sebebiyle hammadde kaynaklarının korunması sağlanır ve/veya ithalat gereksinimi azalır. Hammaddeye daha az talep ise hammadde fiyatlarının/maliyetinin azalmasına ve böylece üretim maliyetinin ve fiyatların düşmesine sebep olur.

g) Kayıtdışı Ekonomi “Otomatik Stabilizatör” Vasfı ile Ekonomide Subap İşlevi Görür ve Özellikle Kriz Zamanlarında Sosyal Patlamaları Engeller

Bir ülkede yaratılan toplam ve/veya kişi başına milli gelirin düşük ve yanısıra gelir dağılımının bozuk olmasının sosyal patlamalara sebep olduğu sosyal politikanın en temel gerçeklerindedir. Eğer bir toplumda, iş bulamayanların ve en temel ihtiyaçlarını bile karşılayacak geliri olmayanların sayısı gün be gün artıyorsa, o toplum sosyal patlamalara ciddi bir adaydır. Bu durum, özellikle ekonomik kriz zamanlarında kendisini çok daha bariz bir şekilde göstermektedir. Bir yaklaşıma göre, önemli olan insanların geçinebilecek gelir elde

etmeleridir; bu gelirin kayıtlı ya da kayıtdışı işlerden ya da işletmelerden elde edilmesi önemli değildir. Kişiler kayıtlı ekonomik birimlerde iş bulamıyorsa ya da kurdukları işlerini kayıt altında iken sürdüremiyorlarsa kayıtdışılık kaçınılmazdır. Dolayısıyla kayıtdışı ekonomi bir yandan geçimlik düzeyde gelir elde etmek isteyenlere bu olanağı, bir kısım insanlara da istedikleri yaşam standardını sağlayarak sosyal patlamaların ortaya çıkmasını engellemektedir.

D) Kayıtdışı Ekonomi'nin Bireyler/Firmalar Yönünden Faydaları

a) İstihdam İmkânı ve Kişisel Gelir Yaratır

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler, birçok kişiye en azından geçimlik (en azından temel ihtiyaçlarını karşılayabileceği) düzeyde gelir elde edebileceği iş olanağı sağlar. Bu kişilerin Devletin, yakınlarının ya da sosyal kurumların katkılarına muhtaçlığını azaltır. Kayıtdışı ekonomi, istihdamda artış sağlayarak yoksulluğu hafifletir ve gelir dağılımındaki bozuklukları belli ölçüde azaltabilir. Bu bakımdan kayıtdışı ekonomi ülkede genel refahı artırıcı bir etkide bulunur.⁵⁷

VI-SONUÇ

Kayıtdışı ekonomi, kısa vadede istihdam ve yatırım açısından geçici ve yanıltıcı bazı avantajlar sağladığı düşünülse de gerçekte ülke çıkarları ve ekonomisi açısından büyük olumsuzluklara neden olan bir paradokstur⁵⁸. Ekonomilerde hareket fayda-maliyet analizi üzerine yürür. Bireyler ve işletmeler, girişecekleri işlerde bu işin fayda-maliyet analizini yaparak karar verirler. Kayıtdışı ekonomik aktiviteler için de bu böyledir. İşletmeler, kayıtdışı olmak ile elde edecekleri "fayda-maliyet" tutarından daha fazlasını kayıtlı olmak durumunda elde edeceklerini umduklarında ya da hesapladıklarında, kayıtlı olmayı seçerler. Bugüne dek olagelen uygulamalar, kamu otoritelerinin fayda değişkeni üzerinde değil de; düzenleme, takip, denetim, müeyyidelendirme yoluyla maliyet değişkeni üzerinde yoğunlaştığını; (yakalanma) maliyetleri(ni) artırarak kayıtdışı ekonomiyi kayıt altına almayı tercih ettiğini göstermektedir. Ancak, kayıtdışı işletmeler için maliyet (genellikle uzun vadeli) bir ihtimal iken, fayda kısa vadeli somut olgudur. Bu işletmeler daldaki değil de eldeki kuşa bakarak

⁵⁷ Editörler: Muhsin Kar ve Sami Taban, **İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörleri Rolü**, Ekin Kitabevi, Bursa, 2005, (Fatih Savaşan, **Kayıtdışı Ekonomi ve Kalkınma**, s. 221-267).

⁵⁸ Maliye Bakanlığı, **a.g.plan**, s. 44.

karar vermeyi tercih ederler. Bu sebeple, kayıtlı olmayı teşvik edecek, yani faydayı öne çıkaracak verimlilik artışı, kurumsallaşma, teşviklere ve finansmana kolay erişim gibi politikaların hayata geçirilmesi ve yolla ekonominin rekabet gücünün artırılması rasyonel bir tercih olacaktır.

Ek Tablo: 110 Ülkede Kayıtdışı Ekonominin Boyutu

Kaynak: Friedrich Schneider, *Size and Measurement of the Informel Economy in 110 Countries Around the World*, Temmuz 2002.

(1): Kayıtdışı Ekonomi, Milyar ABD Doları (2000)

(2) : Kayıtdışı Ekonomi, GSMH'nın %'si Olarak (1999/2000)

Ülke	(1)	(2)	Ülke	(1)	(2)	Ülke	(1)	(2)
1 Gürcistan	2,1	67,3	38 Gana	1,9	38,4	75 Macaristan	11,1	25,1
2 Bolivya	5,4	67,1	39 Tunus	7,1	38,4	76 Belçika	53,1	23,2
3 Panama	6,0	64,1	40 Nepal	2,2	38,4	77 Hindistan	104,7	23,1
4 Azerbaycan	3,0	60,6	41 Bulgaristan	4,3	36,9	78 Portekiz	23,3	22,6
5 Peru	31,1	59,9	42 Pakistan	21,9	36,8	79 İspanya	124,8	22,6
6 Zimbabve	4,2	59,4	43 Fas	11,8	36,4	80 İsrail	23,2	21,9
7 Tanzanya	5,2	58,3	44 Jamaika	2,6	36,4	81 Şili	13,5	19,8
8 Nijerya	21,3	57,9	45 Bangladeş	16,7	35,6	82 Tayvan	61,6	19,6
9 Tayland	63,4	52,6	46 Mısır	35,0	35,1	83 Endonezya	27,7	19,4
10 Ukrayna	16,1	52,2	47 Ekvador	4,3	34,4	84 Ürdün	1,6	19,4
11 Guatemala	9,7	51,5	48 Romanya	12,5	34,4	85 Suriye	3,1	19,3
12 Uruguay	9,9	51,1	49 Kenya	3,5	34,3	86 Çek Cumhuriyeti	9,6	19,1
13 Honduras	2,9	49,6	50 Cezayir	17,3	34,1	87 Norveç	30,6	19,1
14 Zambia	1,4	48,9	51 Lübnan	5,9	34,1	88 İsveç	42,9	19,1
15 Belarus	14,4	48,1	52 Bosna-Hersek	1,6	34,1	89 İran	17,7	18,9
16 Ermenistan	0,9	46,3	53 Özbekistan	2,5	34,1	90 Slovakya	3,6	18,9
17 Tuzya	114,5	46,1	54 Venezuela	40,1	33,6	91 Moğolistan	0,2	18,4
18 Benin	1,0	45,2	55 Botswana	1,8	33,4	92 Suudi Arabistan	32,0	18,4
19 Nikaragua	1,0	45,2	56 Arnavutluk	1,3	33,4	93 Finlandiya	21,9	18,3
20 Moldovya	0,6	45,1	57 Hırvatistan	6,3	33,4	94 Danimarka	29,1	18,2
21 Sri Lanka	7,1	44,6	58 Kamerun	2,7	32,8	95 Hong Kong	27,5	16,6
22 Filipinler	34,4	43,4	59 Türkiye	64,5	32,1	96 Kanada	110,1	16,4
23 Senegal	1,9	43,2	60 Dominik Cumhuriyeti	6,0	32,1	97 Almanya	303,1	16,3
24 Kazakistan	7,4	43,2	61 Malezya	25,6	31,1	98 İrlanda	12,7	15,8
25 Uganda	2,7	43,1	62 Litvanya	3,4	30,3	99 Vietnam	4,9	15,6
26 Nijer	0,8	41,9	63 Meksika	168,5	30,1	100 Fransa	199,6	15,3
27 Mali	0,9	41,0	64 Yugoslavya	2,5	29,1	101 Avustralya	58,0	15,3
28 Etiyopya	2,6	40,3	65 Yunanistan	32,9	28,6	102 Çin	139,6	13,1
29 Malavi	0,7	40,3	66 Güney Afrika	34,8	28,4	103 Singapur	12,9	13,1
30 Mozambik	1,4	40,3	67 Polonya	43,3	27,6	104 Hollanda	47,8	13,0
31 Fildişi Sahili	3,4	39,9	68 Güney Kore	125,1	27,5	105 Yeni Zelenda	5,9	12,7
32 Letonya	2,9	39,9	69 Yemen	2,0	27,4	106 Birleşik Krallık	178,6	12,6
33 Brezilya	226,8	39,8	70 Slovenya	4,9	27,1	107 Japonya	553,8	11,3
34 Kırgızistan	0,5	39,8	71 İtalya	288,0	27,0	108 Avusturya	19,0	10,2
35 Madagaskar	1,5	39,6	72 Birleşik Arap Emirlikleri	0,0	26,4	109 İsviçre	22,3	8,8
36 Kolombiya	30,8	39,1	73 Kosta Rika	3,8	26,2	110 ABD	864,6	8,8
37 Burkina Faso	0,8	38,4	74 Arjantin	70,5	25,4	Dünya Toplamı	4.915,5	